

Markó Richárd

**ADALÉKOK A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓSÁG KÖZJOGI
HELYZETE TÖRTÉNETÉHEZ RENDI ORSZÁGGYŰLÉSEINK
TÜKRÉBEN 1790–1830¹
(I.)**

A magyarországi zsidóság emancipációjának kora, melyet a jogkiterjesztés korának is nevezhetünk, tágabb értelmezésben II. József uralkodásával és az általa kibocsátott uralkodói pátenssel kezdődött.² Az uralkodó regnálásának első felében reformok egész sora ment végbe a főbb kormánysszervekben és a társadalmi élet egyéb területein, jelezve mintegy az új időknek nem csak a felvilágosult államigazgatásra, de a társadalompolitikára is jellemző jegyeit. Noha a felvilágosodás szellemiségéből merítő abszolutisztikus kormányzat és annak társadalompolitikája nem a humanitásból, de sokkal inkább a rációból eredeztethető, mégsem vitatható el annak áldásos, jelen esetben a honi zsidóságra gyakorolt hatása. II. József trónraléptével a birodalom határain belül élő zsidók polgári státusa tekintetében lényeges változások kezdődtek. Már uralkodása kezdetén, egy 1781. május 13-án kelt levelében arról ír, hogy változtatni kíván a zsidókat érintő megszorításokon: „Egyébként is minden ama megalázó és az értelemnek ellenszegülő kényszerítő törvényt, mely a zsidók ruházatának és viseletének megkülönböztetésére vagy egyéb külső jegyekre szorítkoznak, meg kell szüntetni.”³ Felvilágosult gondolkodásának mintegy társadalompolitikáját is

---

¹ A *Századok* folyóiratban a zsidósággal kapcsolatosan tanulmányként eddig megjelent írások a következők: *Kohn Sámuel*: A visszafoglalt Budavár zsidó lakosságának állítólagos emlékirata 1686-ból. 1887. 10. sz. 827–835., *Eperjessy Géza*: Zsidó iparúzők a reformkori szabad királyi városokban. 1983. 4. sz. 711–740., *Hanák Péter*: A másokról alkotott kép. Polgárosodás és etnikai elítélések a magyar társadalomban (a 19. század második felében). 1985. 5–6. sz. 1079–1104., *Gál Éva*: Az óbudai uradalom zsidósága a 18. században. 1992. 1. sz. 3–34., *Sándor Pál*: Az emancipáció történetéhez Magyarországon 1840–1849. 1995. 2. sz. 285–334., *Karsai László*: A magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920–1944. 2004. 6. sz. 1285–1304., *Konrád Miklós*: A neológ zsidóság útkeresése a századfordulón 2005. 6. sz. 1335–1369., *Konrád Miklós*: Vallásváltás és identitás: A kitért zsidók megítélésének változásai a dualizmus korában. 2009. 3. sz. 593–636.

² „The Edict and subsequent legislation lifted the restrictions on settling in the cities, permitted Jews to join the guilds, and encouraged them to practice crafts and till the land. On the other hand, measures were proposed against peddling and leaseholding, in general, Jewish settlement in the countryside for those not engaged directly in agriculture.” *Michael K. Silber*: A Jewish Minority in a Backward Economy: an Introduction. In: *Jews in the Hungarian Economy, 1760–1945. Studies dedicated to Moshe Carmilly-Weinberger on his eightieth birthday.* (Ed. by Michael K. Silber), Magnes Press, Hebrew University, Jerusalem, 1992. 7.

³ *Büchler Sándor*: A magyar zsidók viseletéről. Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1898. 117–124. vö. *Monumenta Hungariae Judaica (Magyar-Zsidó Oklevéltár) I–XVIII.* (1903–1980.) (a to-

meghatározó jegyei, és egyben a zsidósággal kapcsolatos szükséges tennivalók előmozdításának igénye, a még ugyanezen év október 26-án írott másik levelében fejeződik ki talán a leginkább: „Semmiképpen sem áll szándékomban, hogy a kérelmezett kedvezések által a zsidóság létszámát jelenlegi állapotában országaimban gyarapítsam, vagy népességük további gyarapodását elősegítsem, amennyiben nem válnak hasznosabbá. E nemzet tanítása, felvilágosítása és jobb képzése mindig is csupán mint fő végcél tekintendő. A jobb minőségű táplálék, karjaik hasznos alkalmazása, a gyűlölt kényszerítő törvények és a megvetést keltő megkülönböztető jelvények, a szükséges jobb tanítással és nyelvük felszámolásával karöltve kell, hogy ezen nemzet saját előítéleteinek kiirtásával megadja a lendületet ahhoz, hogy felvilágosuljanak, ezáltal keresztényekké váljanak, vagy erkölcsi jellemük javuljon, és ahhoz, hogy hasznos állampolgárokká fejlődjenek, mely eredmények legalább az elkövetkezendő nemzedék alatt bizonyára fenntartatnak.”⁴ Az uralkodó nem lelkiismereti okokból terjesztette ki rendeleteiben a zsidóságra a szabad nem nemesek jogállásának jelentékeny hányadát, hanem felvilágosult uralkodóként úgy gondolta, hogy ez a birodalom egészének érdeke, a „kor szelleme” is megkívánja e népcsoport helyzetének javítását. Az 1783-ban kiadott *Systematica Gentis Judicae Regulatio*⁵ egy olyan, az udvar részéről felülről indított jelentős, a korszellemet megjelenítő kezdeményezés volt, mely az országgyűléseken történtek mellett méltán tekinthető az emancipáció kora kezdő fejezetének is. E dokumentum történelmi jelentősége abban keresendő, hogy számos korlátozó és szabályozó pontja közepette is lényegében a „bürgerliche Verbesserung”-ot igyekszik előkészíteni, megvalósítani.⁶

Az 1790–1791. évi országgyűlés

Az 1790-ben bekövetkezett uralkodóváltással merőben új helyzet állott elő az ország életében, mely a honi zsidóságot éppúgy érintette, mint a lakosság bármely más rétegeit. A politikai fordulat bekövetkeztével e népcsoportra azonban más összefüggésben voltak kihatással a történetek. A városok most azon

vábbiakban MHJ), Scheiber Sándor et alii... (Szerk.), (IMIT – MIOK), Budapest, 1980. XVIII. 651. sz. 353–354. 1783. május 2-án a Helytartótanács elrendeli, hogy a zsidókat sem a szakállviselésben, sem másban ne merje senki háborgatni.

⁴ *Marczali Henrik*: Magyarország története II. József korában. I–III (1881–1888). Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1885. II. 517–518.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (továbbiakban MNL OL), C 29, Idealia, 1783. 42. cs. Nro. 10–11. Latin nyelvű szövegét elsőként tette közzé *Büchler Sándor*: A Systematica Gentis Judicae Regulatio. Magyar Zsidó Szemle, 1896. 4. sz. 367–374. vö. *Wolfdieter Bihl*: Zur Entstehungsgeschichte des Josephinischen Patents für die Juden Ungarns vom 31. März 1783. In: Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs. (Hrsg.) Heinrich Fichtenau – Erich Zöllner, Wien–Köln–Graz, 1974. 282–298.

⁶ „Alle Patente enthielten Paragraphen, deren Zweck es war, die jüdische Bevölkerung ihrer Umgebung kulturell anzugleichen.” *Josef Karniel*: Zur Auswirkung der Toleranzpatente für die Juden. In: Im Zeichen der Toleranz. Aufsätze zur Toleranzgesetzgebung des 18. Jahrhunderts in den Reichen Joseph II., ihren Voraussetzungen und ihren Folgen. (Ed. Peter F. Barton), Institut für protestantische Kirchengeschichte, Wien, 1981. 205.

privilegiumokat igyekeztek megvonni a zsidóktól, melyeket a korábbi uralkodó, II. József ottani lakhatásukra és kereskedésükre vonatkoztatva adott meg, s amelyeket a városok nagy része most már semmisnek tekintett; így azok rögtön neki is láttak a zsidók falaik közül történő kiűzésének. „...már 1790 elején, ...amikor a városok a zsidók kiűzését követelték, a helytartótanács közbelépett és arra hivatkozva, hogy az országgyűlés fogja majd szabályozni a kérdést, a statusquo fennmaradását rendelte el...”⁷ Ezért szükségesnek tűnt e kérdésnek az újonnan összeülő országgyűlésen történő mihamarabbi rendezése is. A magyarországi zsidó közösség vezetői, a pozsonyi Koppel Mendel Theben és Elias Rosenthal az országgyűlés összehívásával egyidőben Budára összehívták a honi zsidóság megbízottait. „A három napos budai gyűlés (ászfifa) eredményeként létrehoztak egy tíz főből álló bizottságot, hogy az országgyűlési tárgyalásokat és törvényt megelőzően a »Magyarországban élő zsidók közönsége« érdekképviseletének első újkori megnyilvánulásaként kérvényben forduljon a diétához és az uralkodóhoz védelemért és jogaik biztosításáért.”⁸ A folyamodványt feltehetően a Magyar Királyi Kancellária egyik referense Pászthory Sámuel fogalmazta meg, melyet a magyarországi zsidóság képviselői november 29-én Bécsben az uralkodónak is átadtak.⁹ A zsidók ügye legelőször december 2-án a 42. ülésen került szóba, amikor is báró Splényi Ferenc váci püspök az ülés kezdetén arról tesz említést, hogy az ország nehézségei és azokból származó kívánságok megvizsgálására rendeltetett közös deputáció két olyan panaszt terjesztett elé, melyeknek elővetelét és az országgyűlés által történő elintézését szükségesnek találja, nevezetesen pedig hogy: „Az országban lévő zsidóknak községe azon okból, hogy boldog emlékezetű felséges II-dik József császár s király rendelkezéséből a zsidóknak minden királyi városokban való szabad lakás és kereskedés folytatása engedtetvén, most ezen engedelemtől némely városok őket meg akarják fosztani; több rendbéli kéréseknek jelentése mellett tehát azon könyörögnek, hogy továbbá is a zsidók nem csak azon bátorságban és csendességben meghagyassanak, hanem mindazon akadályok, amelyek vagy élelmek, vagy bátorságos megmaradások, vagy vallások gyakorlásában tétettek, eltávoztassanak.”¹⁰

⁷ *Mályusz Elemér*: A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. Különlenyomat a Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyvéből. I. évf. Budapest, 1931. 51.

⁸ *Haraszi György*: A magyarországi zsidóság rövid története a kezdetektől az ortodoxia és a neológia szétválásáig. Országos Rabbiképző Zsidó Egyetem, Budapest, 2004. 158.

⁹ *Büchler Sándor*: De Judaeis. Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1900. 299. A latin nyelvű kéziratot folyamodványt lásd MNL OL, Kancelláriai Levéltár, A39 Acta Generalia, 15525/1790 fol. 27. 5485/05. A kilenc pontba szedett kívánalmat idézi még német nyelven *Leopold Löw*: Der jüdische Kongress in Ungarn, historisch beleuchtet. Beitrag zur Rechts-, Religions- und Kulturgeschichte. Verlag von Ludwig Aigner, Budapest, 1871. 14–24. vö. *Venetianer Lajos*: A magyar zsidóság története. Különös tekintettel gazdasági és művelődési fejlődésére a XIX. században. Könyvértékesítő Vállalat, Budapest, 1986.² 85–93.

¹⁰ *Diarium Comitiorum 1790. 266–267.* Az országgyűlési naplók (*Diarium Comitiorum*) és irományok (*Acta Comitiorum*) címére a könnyebb követhetőség érdekében az egész korszakra latin megnevezésükkel hivatkoztunk. A nyomtatásban is megjelent bizottsági munkálatoknak és a vármegyék észrevételeinek az egyes köz- és szakkönyvtárakban vagy levéltárakban fellelhető jelzeteit, valamint e munkák hozzáférhetőségét lásd a Bibó-Pajkossy-féle bibliográfiában. *Bibó István – Pajkossy Gábor*: Az 1790/91. 67. tc. és az 1825/27. 8., 9. és 15. tc. alapján létrejött rendszeres regnikoláris bizottságok kiadványainak bibliográfiája. Országgyűlési Könyvtár, Budapest, 1977.

Ezután Németh János ítélmester a zsidóknak II. József halálát megelőző állapotukban való megmaradásáról szóló törvénytervezetet olvasta, mely a rendek által helybenhagyatott azon rendeléssel, hogy: „...ez is azon representatio-ba béiktasson, amelyben az utolsó egyesült ülésben megállapított többi törvénycikkelyek foglaltatnak.”¹¹ Miután Zichy Ferenc főpohárnok azon több rendbeli munkákról tudósította a rendeket, melyeket az országos egyesült deputáció felvett, ismét Németh János ítélmester következett, aki a rendeknek országos sérelmeiről és az abból eredő kívánságairól szóló reprezentációt kezdte olvasni, melyet pontonként aztán tanácskozás alá is vettek. Majd következett Aczél István ítélmester, aki a korábbi üléseken kidolgozott törvénytervezetek tárgyában feliratot szerkesztett, melyhez a zsidók iránti törvénycikkely is csatolta és még ezen ülésen fel is olvasta.¹² December 3-án a 43. ülésen ismét elhangzottak az ezt megelőző ülésen hozott érdemi döntések: „Az úgynevezett praefertentialis articulusok eránt Ófelségéhez küldött representatio, melyhez kapcsoltatott a zsidóknak a k. városokban elébbeni állapotjokban való megmaradásokról szóló cikkely”¹³, mely az irományok között említetik, vagyis hogy a korábbi királyi szabályozás megengedte a zsidóknak, hogy több városban tartózkodási joguk legyen és hogy kereskedhessenek, ugyanakkor ezt sokfelé korlátozzák. Mindezt sorolják, hogy a magyarországi és kapcsolt részekbeli zsidók közössége panaszos kérelmet nyújtott be annak céljából, hogy háborítatlan élhessenek, az ország többi lakójához hasonlóan garantálják létfenntartásukat, mentsék fel őket az ehhez nélkülözhetetlen kizárások alól, beleértve a zsidó vallásgyakorlat üzésének nehézségeit is. Mivel azonban ez a kérés privilégiumokat is érint, országgyűlési bizottságnak kell megtárgyalnia a helyzet kezelési módját, hogy majd az országgyűlésen a kérelmeknek megfelelően lehessen határozni. Addig is a zsidó közösség találja meg a zavartalan kereskedelmi tevékenysége üzésének módját. A karok és rendek egyetértének abban, hogy amíg e tárgyban további királyi rendelkezések nem születnek, a zsidók tartózkodási jogai a szabad királyi városokban — kivéve a bányavárosokat — az 1790. január 1-i állapotban maradjanak meg, és ha valamely sérelmet szenvednének, azt jogi úton rendezhessék jogvédelem alatt.¹⁴ Jóllehet a taxa tolerantialis említése a hitelesített naplók és irományok között nem szerepel, mégis informálódhatunk arról, hogy a rendek bizony tárgyalták ezt az ügyet is, melynek lényege a következő volt: „El kell törölni a zsidók túlságosan magas tolerantia-taksáját. A zsidókat mérsékelten meg kell taksálni az országos pénztár részére. Ebben nagy közjogi változás foglaltatik. A királynak fizetett türelmi taksa a királyi oltalomért járt; most az ország vegye át őket.”¹⁵ 1791. február 5-én a mixta deputatio

¹¹ Diarium Comitiorum 1790. 268.

¹² Diarium Comitiorum 1790. 272–273.

¹³ Diarium Comitiorum 1790. 277. vö. Hadi és más nevezetes történetek, 1790. III. 717. dec. 5. (Szerk. Görög Demeter, Hummel J. D. Nyomdája, Bécs) „A' Zsidók eránt addig is, míg már különös Törvény hozattathatnék felölök, olly meg határozás lett, hogy a' Városoknak 's Helységeknek, kereskedés végett lejendő járására nézve, azon állapotba tétessenek vissza, mellyben voltak ezen folyó esztendő Januariusának elsójén: de a' Bánya-Városokba nem szabad lessz nékiek menni.”

¹⁴ Acta Comitiorum 1790. L. sz. 332.

¹⁵ *Marczali Henrik*: Az 1790/1-diki Országgyűlés. I–II. A Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Hornyánszky Viktor cs. és kir. könyvnyomdája, Budapest, 1907. I. 217–218. E sorok lényege az te-

által elkészített törvénycikkelyeknek megfontolása végett az e napra összehívott 54. ülésen Aczél István ítélőmester jelenlétében olvasni kezdték a tervezeteket, amikor is elérkezett a zsidókat érintő cikkely olvasása: „A zsidókról hozott ideig való törvénycikkelyből mindjárt az elein e következő szavak: *secure et tranquille vivere possint, vivendique suppeditentur*, kihagyattak, és azok helyett: *ut Judaeorum conditioni* tétettek, nem különben azok a szavak is *ad evitandas pressuras et facilitandum commercium* kimaradtak, egyéb eránt pedig ezen törvénycikkely némely szavaknak világosabb által tétele után helybenhagyott.”¹⁶ A zsidókról alkotandó törvénytervezet tehát eredetileg a következőképpen nézett ki: Ut (1.) [*Judaei secure, ac tranquille vivere possint, vivendique media, quemadmodum aliis Regni Inhabitoribus, ipsis quoque suppeditentur*],¹⁷ interea etiam (2.) donec Negotium (3.) [*Judaeorum*] et (4.) nonnularum Liberarum et Regiarum Civitatum [*Privilegia*] (5.) [*Judaeos*] tangentiam per Deputationem Regnicolarem proximis Comitii Relationem facturam, in deliberationem adsumantur, et de Judaeorum conditione communi Suae Majestatis Sacratissimae, et Statuum ac Ordinum voluntate (6.) constituatur, [*ad evitandas pressuras, et facilitandum commercium*], Status et Ordinaes annuente Sua Majestate Sacratissima decreverunt: ut Judaei intra ambitum Regni Hungariae, Partiumque adnexarum degentes, in cunctis Liberis, ac Regiis Civitatibus, et aliis Locis (non intellectis huc Regiis Montanis Civitatibus) in statu illo, in quo cum I. Januarii 1790. praefuerunt, conserventur, et si nefors exturbati fuissent, ad eundem reponantur.”¹⁸ Az uralkodó 1791. január 10-én hagyta jóvá az országgyűlésnek a zsidókkal kapcsolatos felterjesztését,¹⁹ melynek köszönhetően megszületett a törvény: „Hogy

hát, hogy az eddig az uralkodó által kivetett adó és annak behajtása országgyűlési jóváhagyás nélkül zajlott. Ezt ezentúl törvényi úton kellene szabályozni. Egy szintén Marczali által idézett, azonban nem hivatkozott forrásban olvashatunk egy a zsidókkal kapcsolatos névtelen, a hivatalos naplóban nem közölt állásfoglalásról: „Mindenké szenttanúja, mennyire elterjedt a héber nép az országban. Ez a nép a mi földjeinken igen rosszra fajult, egészen csalásra és rászedésre adja magát és így más polgártársak veritékén és vérén szokott élni. II. József mégis polgárjogot kezdett neki adni. Törvényeinkben külön megállapítások vannak: hogy ne legyen vámos, a bányavárosok közelében ne lakják; ezeket meg kell újítani. A mellett a mindennapi tapasztalat mutatja, mennyire szapora ez a nép, úgy hogy csalásai és mindenféle üzérkedései által már egész községeknek tönkre tett. Ennek a szaporodásnak tehát valamiképp útját kell állani. De úgy kell eljárni ebben, hogy egészen meg ne semmisítsék, mert mégis segít a kereskedés élesztésében és néha a földesurak is reászorulnak a zsidóra, mintegy ellenméregre. Az ország javára czélszerűnek látszik, ha az alkalmasokat, a többi polgár módjára, besorozzák a seregbe.” *Marczali H.*: Az 1790/1-diki Országgyűlés... i. m. I. 213.

¹⁶ Diarium Comitiorum 1791. 341.

¹⁷ Szögletes zárójelbe dőlt betűkkel azon szavakat tettük, melyek eredetileg benne voltak a szerkezetben, de aztán kikerültek onnét, zárójelben arab számokkal jelölve pedig azon szavakra utalunk, melyek a szövegbe utólag lettek beszúrva. Az aláhúzott szavak szintén a végső szerkezettől történő apró stilisztikai eltéréseket mutatják az egyes szavak módosulása, összevonása, illetve egy-egy szerkezeti elem átalakítása következtében. (1.)=Judaeorum conditioni; [a zsidók hadd éljenek biztonságban és nyugodtan, és a létfenntartásukhoz szükséges eszközök tekintetében, hasonlóképpen mint az ország többi lakosa, segítséget kapjanak]; (2.)= Prospiciatur; (3.)=Ipsorum; [a zsidóknak]; (4.)=Privilegia; [kiváltságok]; (5.)=Eosdem; [zsidókat]; (6.)=Ulteriora; [a korlátozások elkerülése és a kereskedelem elősegítése érdekében]

¹⁸ Acta Comitiorum 1791. LXXII. sz. 546.

¹⁹ Budapest Főváros Levéltára, IV. 1202/c. 3989. 384. dob. sz. n.

a zsidók állapotáról addig is gondoskodva legyen, míg ügyök s némely szabad királyi városoknak őket érintő kiváltságai a legközelebbi országgyűlésen jelentést teendő országos bizottság által tanácskozás alá vétetnék és a zsidók állapotáról Ő szent felségének s a karok és rendeknek egyetértő akaratával intézkedés tétetnék: a karok és rendek Ő szent felségének jóváhagyásával határozták, hogy a Magyarország és kapcsolt részei határain belül élő zsidók az összes szabad királyi városokban és más helységekből (ide nem értvén a királyi bányavárosokat) azon állapotban, melyben az 1790. évi január elsőjén voltak, megtartassanak és ha abból netalán kizavartattak volna, visszahelyeztessenek.²⁰ Az országgyűlést követő idők politikai hangulata mind a sajtóban, mind a bizottsági munkálatok terén alapvetően azt igazolta, hogy noha József halálával véget ért egy korszak, a felvilágosult gondolkodás és abból fakadó kormányzat még egy rövid időre megmaradt. A kilencvenes évek reformhangulata, illetve a zsidósággal kapcsolatos állásfoglalás időszzerűsége nem csak az országgyűlésen, hanem a politikai irodalomban is éreztette hatását. „A reformerek egyelőre csak arra szorítkoztak, hogy a zsidót szolgai, elnyomott helyzetéből kiemeljék s ez által módot nyújtsanak neki ama hibái levetkezésére, melyek épp a százados elnyomatás folytán lassankint természetévé válván képtelenné tették őt a nemzeti aspirációk megértésére, s ezen aspirációk megvalósítását célzó törekvések aktív istápolására.”²¹ Mindazon erőik, melyek a rendi keretek közé szorította társadalom újjászervezésén fáradoztak, szerették volna a remélt átalakulás munkájába egy eddig tétlenségre kárhozottat tényező, a zsidóságot is bevonni. E gondolatiségben már fellelhetjük ama főleg a XIX. század negyvenes éveitől a rendek részéről egyre inkább pártolt elképzelést, melynek lényege, hogy a zsidóságot is be kell vonni a nemzet egységébe, hogy ezáltal is erősödjék a magyar nemzettest. Ezen koncepció akkor kapott hangsúlyosabb szerepet, amikor is a szláv népek nemzeti ébredése, és a pánszláv eszmék terjedése sokakat elgondolkodásra késztetett.²² Mindez azonban csak egy olyan folyamat részeként volt elképzelhető, melyben a zsidóság az asszimiláció útján megindulva a fokozatos jogkiterjesztés eredményeként végül emancipáltatik. Az 1790-ben Johann Samuel Liedmann által a pesti kereskedelmi testület nevében *Beschwerden und ohnmaßgeblicher Vorschlag, wie dem Handel in Ungarn aufzuhelfen wäre*²³ címmel megjelentetett írás is magát a társadalmat teszi felelőssé a zsi-

²⁰ Acta Comitiorum 1790. Appendix vö. Corpus Juris Hungarici (Magyar Törvénytár) 1740–1835. Csiky Kálmán et alii... (Szerk.), Franklin-Társulat, Budapest, 1901. 187.

²¹ Ballagi Géza: A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Franklin, Budapest, 1888. 611.

²² „Why were the Hungarian Jews encouraged to identify with the Magyars? The unusually large and liberal Magyar ruling nobility feared absorption by surrounding Slavic and Germanic peoples ... they were forced to accept allies — including Jews — where they could find them.” David Aberbach: *The European Jews, Patriotism and the Liberal State 1789–1939*. Routledge Jewish studies series, Taylor & Francis, New York, 2012. 77.

²³ MNL OL, N 104, Ladula KKK. Fasc. VI. Nro. 34. Néhány évvel később a híres göttingeni történész, Schlözer professzor közli gróf Almásy Pál egyik írását (*Considerationes Comitum P. Almásy super statu commerciali Ungariae, tam relate ad industriam internam, quam et commercium externum.*) *Vom Handel des Königreichs Ungern* címmel, melyben a gróf is kitér a zsidókra: „Gleichem ZunftGeist athmet auch die deutsche Schrift der Handelsleute in Pesth, die darauf abzweckt, die Zal der Groß- und Kramhändler einzuschränken, den Ausländern und Juden das Hausiren zu verweren

dók hátramaradottságáért, mely a kereskedelmi deputációhoz is be lett nyújtva. Az írás azt fejtegeti, hogy a zsidó jellemét tekintve miért olyan, amilyennek a többség látja. Mert hát kereskedésre van utalva és el van zárva minden más életpályától. A kereskedelmet pedig ahelyett, hogy előbbre vinné, az áruk meghamisításával, orgazdasággal és uzsorával, az üzleti ügyekben egymás közt való titkos egyetértés által fejlődésében akadályozza.²⁴ Hogy a zsidók eme hibáiktól megszabaduljanak és hasznos tagjai legyenek a társadalomnak, azt ajánlja, hogy a nagykereskedést és a vásárokon való részvételt nekik is ugyanazon feltételek mellett engedjék meg, ugyanakkor a házalástól tiltsák el őket. Arra kell őket szorítani, hogy egy családból legfeljebb csak egy fő foglalkozkodjon kereskedelemmel, a többiek pedig földet műveljenek, vagy más foglalkozásra adják a fejüket. A szerző nem titkolt célja tehát az, hogy a zsidókat beolvassza a magyar nemzettestbe.²⁵ Vagyis logikája szerint magától értetődőnek tetszik, hogy ha a zsidó nem csak a kereskedelemben, hanem a kézműiparban, a földművelésben vagy akár a szellemiekben is érvényesítheti tehetségét, ha a társadalom minden munkafázisában és minden színterén ott tevékenykedik, akkor hasznosságán túl nélkülözhetetlenné is válik. Ezáltal szükségszerűen kiemelkedik alárendelt helyzetéből, és saját érdemeinél fogva polgári jogokkal fog idővel felruháztatni. Szintén 1790-ben jelent meg Nagyváthy János tollából *A tizenkilencedik században élt igaz magyar hazafinak örömrói* címmel egy írás, melynek egy röpké fejezete a haladó idők szelleméhez igazodva mintegy kortükröt tart az olvasó elé: „A Magyar Nemesség volt majd a leg-első Európába – a mely ennek az Ügye-fogyott, s üldözött Népek Szabadságot, Óltalmat, és Élet-könnyeséget

u.s.w.” Stats-Anzeigen I–XVIII. (1782–1793.) Gesammelt und zum Druck befördert von August Ludwig Schlözer, in der Vandenhoeischen Buchhandlung, Göttingen, 1793. XVIII. 24. Maga Schlözer azt feltételezi, hogy a német nyelvű pesti írásra utalva Almásy a *Beschwerden*-re gondol, mellyel kapcsolatosan a lánjegyzetében utalást is tesz: „Vermutlich ist hier gemeint: Beschwerden und ohnmaßgeblicher Vorschlag wie dem Handel in Ungern aufzuhelfen wäre, von P. H. St. 8, 80 S.” *A Beschwerden... című írással kapcsolatosan megjegyzi még Marczali H.: Az 1790/1-diki Országgyűlés... i. m. I. 201. „A pesti kereskedők a zsidó nemzetet ki akarnák zárni a kereskedésből, de a méltányosságnak és a keresztyén tolerancia törvényeinek megfelelőnek látszik, hogy megengedik nekik Pesten a kereskedést.”*

²⁴ Hasonlóképpen vélekedik a kortárs Schwartner Márton, a pesti királyi magyar egyetem egykori professzora, amikor is a belkereskedelem általános jellemzését adja: „Am lästigsten sind für alle, Käufer sowohl als Verkäufer, die sich täglich mehr und mehr anhäufende Zahl der arbeitscheuenden, vom Gewinn im Handel, größtentheils vom Wucher und Betrug sich bereichernden Juden, welche unter dem großen Hausen und der Jugend die Unmoralität befördern, ganze Familien in Unordnung bringen, die Landes-Produkte oft verfälschen, und häufige Bankerutte unter dem Handelstande verursachen.” *Martin Schwartner: Statistik des Königreichs Ungern. Gedruckt bey Matthias Trattner, Pest, 1798. 263. A kieli egyetem államtudós professzora, Niemann is felhasználja és közli Schwartner és még mások munkájára támaszkodó adatait: „Das goldene Zeitalter der Juden, als sie allen Handel und alles Geldnegece in ihren Händen hatten, und die Generalpächter aller Domänen und Regalien waren, ist zwar jetzt nicht mehr. Aber noch jetzt irren 75, 000 im Lande herum, Menschen, die nicht säen und nicht spinnen, und deren fast einziges Gewerbe der Handel, besonder das Hausiren auf den Dörfern, ist.” *August Christian Heinrich Niemann: Züge zur Polizeikunde von Ungarn. In: Schleswig-Holsteinische Blätter für Polizei und Kultur. (1801–1803.) 1801. 302. vö. Martin Schwartner: Erdbeschreibung, Reisebeschreibung und Statistik. In: Neue allgemeine deutsche Bibliothek, 1793–1806., (Friedrich Nicolai Hrsg., Berlin) 1799. XLVIII. 212., ahol is a *Statistik...kivonatos munkájában újból közli ezeket az adatokat.***

²⁵ *Ballagi G.: A politikai irodalom... i. m. 612.*

ajánlott, tsupán tsak Emberi szeretetből, noha azt-is meg kell vallani, hogy ez a Nemzetség hasznát is nem leg-kevesebbet hajt mind az Hazának, mind a Nemességnek különösen. Úgy lehet hát mondani hogy az Haza, emberi, és Polgári Kötelességének felelt meg e részben-is; hogy a Sidóságnak jobb karban helyetét véghez vitte. Ugyan-is... A Közönséges Ótalmomba, mind a külső, mind a belső erőszak ellen részt kell venni a leg-kisbbség Tagnak-is... Valakit nyomorgatni, annyit teszen, hogy még a Magyar Nemzetség, nem szabad Nemzetség; hanem tsak, a ki erősebb, az a hatalmasabb... ha a Sidó Biblián merjük hitünket fundálni; ha a Sidó Soltárokat merjük, sőt szeretjük Templomainkba énekelgetni, nints semmi okunk rá, hogy a Sidó Nemzetséget Vallásáért, különös szokásáért, a lakosságból-is ki rekeszszük annyira, hogy Élete meg-szenvedéséért Türedelem-adót kívánunk. És miért? Azért: mert él – Oh! Európa! Európa! ugyan mikor ezt tselekszed; nem magad ellen vétkezelé? Mert az Életet, még a Stoikusok is az Isteneknek köszönték, és nem a Társaságnak [...] Oh Életnek El-türése! tsuda nevezet [...] Tsalárd, húzó-vonó tolvaj Nemzetség. Az igaz némelly részbe; de ennek-is alig ha magunk nem vagyunk okai: mert a Boldogságnak minden forrásit bé-dugjuk előttök. Szántó Földet nem adunk a Kezekbe: de ha adunk is a Köz-Ember nem megyen Földét meg-dolgozni, ha tsak kétszer, s háromszorosan nem fizet neki [...] Mesterséget sem folytathat, ha szinte tudna-is valamit: mert a Városokba, Czéhekbe bé-nem fogadják őket; Gyermkeiket, Inasnak sem veszik-bé; és így nem lévén semmi útja, módja a tisztességes el-élésre; kintelen, tsalárkodni, húzni-vonni, s lopni.”²⁶ A Nagyváthy által idézett azon érveket, melyeket általánosságban a zsidók ellen felhozni szoktak, az *Igaz hazafi, kinek tulajdonságait együgyű beszédbbe foglalta egy hazája és nemzete javát óhajtó szív* címmel 1792-ben megjelent munka néhány sora szintén igyekszik enyhíteni; annak igényét fejezi ki, hogy a zsidóság helyzetének javítása nem csak a népcsoport érdeke, de a haza polgárai mindegyikének is, s mert az isteni és emberi törvények is ezt követelik: „Hátra vagyon még, hogy a ... Zsidó, és más egyéb meg szenvedett Vallásokról vagy kettőt szólljak. Ezek azok, kik a sok háborúk, vér-ontások, és idegen Országokra lett siralmas ki rablások által meg pusztultt drága Hazánkat népesittik, kereskedéseik, mesterségeik, és szorgalmatosságaik által gazdagittyák, és ezt még az idegenek, sőt ellenségeink előtt is vélünk együtt tekintetessé, s rettenetessé teszik. Adgyúk meg tehát mi-is ezeknek a hasznos tagoknak mind azt, valamivel nékiek mint

²⁶ Nagyváthy János: A Tizen-Kilentzedik Században Élt Igaz Magyar Hazafinak Öröm-Órái. [H.n.y.n.] [1790.] 29–31. vö. *Concha Győző*: A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményei. Franklin-Társulat, Budapest, 1885. 103. ill. még *Ballagi G.*: A politikai irodalom... i. m. 338., aki ezen néhány mondattal kapcsolatban megjegyzi: „Ennél nagyobb tárgyilagossággal és humanizmussal alig lehet a zsidó kérdést tárgyalni.” *Concha* pedig találóan jegyzi meg, hogy a „zsidóemancipáció tárgyalása az irodalomban sokkal kevesebb figyelmet érdemelne, ha magára állna, s nem részét képezné csak az egész társadalom és alkotmány reformjára törekvő iránynak” *Concha Gy.*: A kilenczvenes évek... i. m. 105–106. Nagyváthy az általa idézett azon érvekről, melyeket általánosságban a zsidósággal szemben felhozni szoktak, mint például felőlük a társadalomra leselkedő veszélyről, a következőket írja: „A Társaságnak veszedelmes Nemzetség. Ugy látszik; de nem az... erköltstelenségek sem olyan nagy, a mint közönségesen tartják... a melly tsak abból-is meg tetszik, hogy ha a tömlötzöket, el-járjuk; ritka madár az, hogy tsak egy Sidót-is talállyunk benne.” *Nagyváthy J.*: A Tizen-Kilentzedik Században... i. m. 32. vö. *Ballagi G.*: A politikai irodalom... i. m. 338.

embereknek, mint hasznos lakosoknak a természet, és a természet Urának Szent törvényei szerént tartozunk. – Igaz dolog ugyan, hogy ezen Vallások Hazánkban született Hazafiúi jussal nem birnak, hanem csak jövevények, de ha már egyszer őket szárnyaink alá fogadtuk, úgy láttzik, hogy valamig csak ezek polgári kötelességeiket tellyesítettik, az az törvényeinket meg tartják, a Birodalom, és a Vallás fundamentomit nem áskállyák, sőt inkább a Hazának javát vélnék együtt tellyes erővel munkalódgyák, mind addig a közönséges társaság javára nézve illendő, sőt meg kell őket a Hazában tartani.”²⁷ A különböző vallások „megegyeztetésével” kapcsolatosan a következőket olvashatjuk Keresztury József munkájában: „Az Ábrahám maradéki-is (a)²⁸ várják közöttünk békességben Messiásokat, és azoknak sebeibe-is szabad legyen tölteni olajat, és bort a’ Nagy szombati Samaritanusnak (b)²⁹ tsak aranyos Városainkra ne mennyenek, (c)³⁰ hogy környülmetékedésnek törvényeik alá a’ Körmötzi arannyainkat-is ne vessék. És úgy lón, és meg-szűntek minden veszekedések, és vissza vonások, melyeket a’ vélekedéseknek külömségei eddig okoztanak.”³¹ Hajnóczy József, a kor jeles felvilágosult alakja pedig a következőképpen vélekedik egyik írásában (*Ratio proponendarum in comitiis Hungariae legum*): „A zsidók is megérdemlik figyelmünket. Adjuk meg nekik is a természeti jogokat, s a többi lakossal azonos módon terheljük meg őket. Ne gátoljuk lelkiismereti szabadságukat. Ha vonakodnak azon terhek viselésétől, melyek mindenkire közösek, valami mérsékelt váltság fejében mentsük fel őket. Folytassuk azokat az intézkedéseket, melyeket művelésük érdekében már eredményesen fogatosítottak.”³² Akadtak példák is azonban egyes írásokban, melyekben nem a felvilágosodás korának szellemi vívmányai, mint inkább a pillanatnyi hév gyakorolnak hatást az olvasóra, mint például gróf Batthyány Alajos egyik munkájában — maga is felvilágosult politikusnak számított —, aki amikor a protestánsok templomépítésének korlátok közé szorításáról beszél, bosszankodik, mert a zsidók hasonló esetben akár könnyebben kapnak engedélyt, s ezt igazságtalannak tartja, „...mert egy mosdatlan, a gyalázat szennyével teljes népnek az ország bármely zugában szabad évi türelmi adó fizetése mellett templomokat építeni.”³³ A zsidókkal kapcsolatos gyalázkodó, szitkozódó megnyilvánulások nem ritkák a korszakunkban, melyekről olykor maguk a zsidók, olykor egyéb kortársak tesznek említést.³⁴

²⁷ *Osvald Zsigmond*: Az Igaz Hazafi Kinek Tulajdonságait Együgyü Beszédbe Foglalta Egy Hazája S Nemzete Javat Óhajtó Szív. Nyomatt. Trattner Mátyás betűivel, Pesten, 1792. 111. vö. *Concha Gy.*: A kilenczvenes évek... i. m. 104.

²⁸ A’ Zsidók

²⁹ Excidat illa dies aevo

³⁰ A’ Bánya Városokból ki-rekesztettek

³¹ *Keresztury József*: Második Leopold Magyar Király, Eleuterinek, Egy Magyar Profétának Látása Szerént. Fordította mulattságból Pozsonyi üres órájiban Sz.[irmai] Sz.[irmay] A.[ntal], Pozsonban, Weber Simon Péter költséggel ’s betűivel, 1790. 195–196.

³² Csizmadia Andor (S. a. r.): Hajnóczy József közjogi-politikai munkái. Akadémiai Kiadó, 1958. 92.

³³ (A latin nyelvű szövegben a *zsidó* szó egyébként nem fordul elő, a türelmi adó megnevezésével utal arra, hogy valójában melyik népcsoportra is gondol.) idézi magyarul *Concha Gy.*: A kilenczvenes évek... i. m. 104.

³⁴ „A mi Zsidó Nemzetünk az Országnak több Lakosai előtt mindenkor megvetttétvén, ha tellyességgel nintsen is elnyomattatva: de leg alább minden felől úgy öszve vagyon szorongatva, a

Az 1792. évi országgyűlés és a rendszeres bizottsági munkálatok

Ezen az alig több mint egy hónapig tartó országgyűlésen a források éppen csak megemlítik a zsidókat, mely eset is csupán az írományokba bevett, a hadi szükségére adandó segítség iránti közös deputációnak jegyzőkönyvéből derül ki. A forradalmi Franciaország elleni háborúra készülő Ausztriának a magyar országgyűlés rendkívüli összehívására is szüksége volt, melytől pénzt és katonát kért. Az uralkodó az újoncok és hadisegély megadása fejében kész volt némi engedményeket is tenni a rendek részére. A 8. ülés írásai közt már meg is említettük, hogy az 1741. évi 63. törvénycikk által megjelöltek hadi utánpótlásra kötelezettek. Ez azonban nem vonatkozik a zsidókra.³⁵ Mindemellett természetesen ülésezett az 1791. évi 67. törvénycikk értelmében felállított regnikoláris bizottságok egyikeként a közpolitikai bizottság is. 1792. november 5-én a Sándor Lipót főherceg vezette közpolitikai országos bizottság³⁶ 3. ülésén gróf Haller József előadta a zsidók ügyét, majd ezt követően a november 12-én tartott 4. ülésen Haller előadta törvényjavaslatát a zsidókról.

A zsidók állapotáról Magyarországon és az ahhoz kapcsolt részekben

„A Magyarországon tartózkodó zsidóknak a lakozási jog és az azzal egybekötött jogok továbbra is a maguk épségökben meghagyatnak. Ennél fogva szabad lészen nekik minden szabad kir. városban s ezen országban s hozzá kapcsolt részeiben fekvő akármely helyen lakozni; eltöröltetvén Horváth-, Tóth- és Dalmátországok részére hozott ellenkező törvények, valamint minden ez ellen szóló privilegiumok. Nem lesz szabad azonban a zsidóknak a szab. kir. bányavárosokban sem annak környékén 7 mérföldig kereskedés v. akárminő okból menni, annál kevésbbé ott állandóan lakni, az ez ellen vétőkre három évi börtön ha-

---

hogy már tsak maga a Zsidó nevezet is tsúfsággá vált.” Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, B7/3 79.31 (A zsidók 1807. évi folyamodványából, nyomtatvány). „Szido, Jude, und Tzigany, Zigeuner, sind die verächtlichsten Schimpfwörter in dem Munde des gemeinen Ungars.” *August Ellrich: Die Ungarn wie sie sind. Charakter-Schilderung dieses Volkes in seinen Verhältnissen und Gesinnungen. In der Vereins-Buchhandlung, Berlin, 1833.* 24. „...daß die Ungarn gerade den Szido als das verächtlichste Schimpfwort gewählt haben, ist auch nicht als ein Zeichen besonderer Hochachtung zu erkennen.” *Ellrich, A.: Die Ungarn...i. m. 206.* „A Tzigányok...a' Sidó néppel együtt a' homlokán hordja a' megvetésnek bélyegét. Így Magy. Országban a' Tzigány, a' 'Sidó...bizonyágjele annak, hogy, valamint egyes ember, úgy egész Nemzetek is az emberi méltóságnak póltzáról az alávalóságnak, alacsony-ságnak...állapotjára leszállnak, ha a nemes emberi természethez illő módon nem betsültetnek, nem neveltetnek.” *Magda Pál: Magyar Országna és a határ őrző katonaság vidékinek leg újabb statisztikai és geográfiai leírása. Trattner János betűivel 's költségével, Pesten, 1819.* 71–72.

³⁵ Acta Comitiorum 1792. XIII. sz. 47. vö. Diarium Comitiorum 1792. 110.

³⁶ Ezen bizottságba még az 1790–91. évi országgyűlésben lett beválasztva vö. Diarium Comitiorum 1791. február 8. 56. ülés 373. valamint még Acta Comitiorum 1791. LXXVII. sz. 591. „Az országgyűlés ki is küldte a bizottságot, melynek előadója gróf Haller József legnemesebb érzéstől áthattottan tanulmányozva az ügyet, előadásában kiemelte, hogy »hibái vannak a zsidónak, mert eddig megvettett; általános a rossz vélekedés, de ez nem bizonyít ellenük, hisz azelőtt általános volt az a hit is, hogy a Nap forog a Föld körül; nem tételezhető fel, hogy az igaz Isten, kit imádnak, vétkeket parancsolt volna nekik« s javasolta, hogy megadassék számukra mindaz, amit folyamodásukban kértek, még a bányavárosokban is hetivásárokon való megjelenésük engedélyeért lépett sorompóba.” *Venetianer L.: A magyar zsidóság...i. m. 93–94.*

tároztatott. Ezenkívül szabad lészen a zsidóknak tulajdon vallásuknak Mózes törvénye szerint való gyakorlása, és ebben őket senki sem háborgassa, annyival kevésbé ne bosszantsa: A katolikusok ünnepeit azonban külsőképen megtartani kötelesek, házaikban a lármát okozó munkálatokat kivéve, akárminő munkát végezhetnek. Büntetés terhe alatt azonban eltiltatik, hogy keresztény cseledeiket ünnepeik és istentiszteletök gyakorlásában megakadályozzák. Szabad lesz a zsidóknak a keresztényeknek kiszabott tanítás módja szerint (kivéven a vallást illető tárgyakat) tulajdon iskolákat állítani, sőt más közönséges iskolákat, akadémiákat és egyetemet látogatni, ottan doctori gradust nyerni és a szabad mesterségeket gyakorolni. Ha valamelyik zsidó valami bűnbe esik, vagy valamely kereszténnyel polgári pere volna, a nem nemes keresztények számára megállapított törvények szerint fog eljárni. A zsidók között támadt polgári pereket és egyenetlenségeket pedig legyen nekik szabad, az eddigi szokás szerint, rabbijok elé vinni s onnan az országos törvényszékekhez fellebbezni. A szerződéseket, valamint üzleti könyveket s mindazon irományokat, melyek a törvényszéknél bemutatandók, nem zsidó nyelven, hanem azon nyelven irandók, mely az ország vagy a kapcsolt részekben használatos. Tartozik továbbá minden zsidó a keresztények módja szerint kereszt- és vezetéknevet választani, azzal minden írásban élni s azt az illető törvényhatóságnak írásban eleve beadni, az akármely vallású kóborlókra kiszabott rendelkezések a kóborló zsidókra is kiterjesztetnek.”³⁷

November 12-én ezzel kapcsolatosan két kérdést vitattak meg. Az elsőnek lényege az volt, hogy már a régi törvényekből is kitűnik, hogy régóta élnek zsidók az országban, és hogy a törvényi szabályozásnak nem csak az a dolga, hogy biztonságot nyújtson nekik, hanem hogy a létfenntartásukat is segítse, hogy ezáltal ne legyen szükségük megélhetési bűnözésre. A másíknak lényege pedig az volt, hogy mivel a zsidók kereskedelmi és kézműves tevékenységet végeznek, az ezek gyakorlását korlátozó előírásokat hatálytalanítani kell. Majd ezek után elsőként azt vizsgálták, hogy vajon valóban hatályon kívül kell-e helyezni minden korábbi törvényt és királyi rendeletet, amely a zsidókkal szemben fogalmazódott meg. Majd ezeket áttekintve, mint a tenger felé irányuló kereskedelemmel, valamint a kapcsolt részekkel kapcsolatosakat, megállapították, hogy Horvátországra, Szlavóniára és Dalmáciára ugyanazon elveket és előírásokat kell alkalmazni, ugyanakkor ebben az 1729. évi 19. törvénycikk értelmében ki kell kérni az ottaniak véleményét is. Közben viszont semmi akadály sincs annak, hogy ha letelepedési jogot ugyan nem is kaphatnak, kereskedelmi és tartózkodási joguk legyen. Majd ezt meg is formulázzák. A tárgyalás folytatódván arról esik szó, hogy mi legyen azzal a szabályozással, ami a bányavárosokból és 7 mérföldes körzetükből kitiltja a zsidókat. Ezt nem találják megalapozottnak, sőt, a szomszédos településekre nézve inkább hátrányosnak mondható, ezért csak annyit hagynak meg, hogy a bányavárosok területén nem telepedhetnek

³⁷ Szántó Sámuel: Adalékok a zsidók történetéhez Magyarországon, 1770–1840. Magyar Zsidó Szemle, 1886. 523–524., aki elsőként közli a forrást magyar nyelven. vö. I. Planum Excellentissimi ac Illustrissimi Domini Comitiss Josephi Haller, *De futura Judaeorum in Regno Hungariae qualiter stabilienda conditione. Planum Futurae Judaeorum in hoc Regno qualiter stabiliendae Conditionis.* In: Opus excelsae deputationis regnicolaris in publico-politicis quoad objecta articulo 67. anni 1791. regnicolariter sibi delata elaboratum. Typis Ludovici Landerer de Fűskút, Posonii, 1826. 3–8.

le, de áthaladhatnak.³⁸ Másodikként arról tárgyaltak, hogy a zsidók megkapják-e a jogot arra, hogy házak és telkek felett tulajdonjogot szerezzenek. A tulajdonszerzési jog szabályozása ugyanakkor mindenhol a helyi törvényhatóságok jogkörébe tartozik, és itt mivel a földbirtokosoknak vannak tulajdonaik, ezt a helyi döntéshozókra kell bízni. Ugyanakkor mivel a kereskedelem közjogi kérdés, erre jogosítványokat kapnak, akár csak a keresztények. A szabad királyi városokban viszont, mivel itt székhellyel kell rendelkezni mind a kereskedelmi, mind a kisipari tevékenységhez, tulajdonszerzési jogot kell adni a zsidóknak. Erre azonban biztonsági okokból külön területet kell kijelölni, ahol boltot nyithatnak és kereskedelmi tevékenységet folytathatnak. Harmadszor a céhekbe történő felvételeikről tárgyaltak. Mivel az ipari tevékenység minősége csak céhes keretek között szavatolható, céhszerű keretek között szabad ipari vállalkozást üzemeltetniük. Negyedszer a zsidóknál alkalmazott keresztény besztottakkal kapcsolatban kimondják kiegészítésképpen, hogy módot kell rá találni, hogy a szolgák tanítóhoz járhassanak. Ötödször a hivatalos nyelvhasználatuknak és családnevük felvételének ügyében kimondják, hogy erre sort kell keríteni, és a leendő törvény 8. §-ába kell foglalni, hogy ezáltal is érvényre juttassák sürgető fontosságát. Hatodszor a vándorló zsidókra vonatkozólag elfogadják a javaslatot, miszerint az iparosokat és gazdag kereskedőket leszámítva a lakóhellyel nem rendelkezők nem kapnak bebocsátást az országba, vagyis hogy nem lakhatnak az országban.³⁹ Hetedszer megállapítják, hogy a zsidók helyzetének rendezése miatt okafogyottá vált a türelmi adó intézménye. Csak az a kérdés, hogy ha részt vesznek a közteherviselésben, ki lehet-e vetni rájuk ezen felül még kamarai adót is. Mivel ez királyi bevételnek számít, nem lehet róla lemondani, és az adónem megtartását II. József előírásai is tartalmazzák; mégis a kereskedelmi tevékenységre káros lenne, ha további terheket raknának a vállukra. Ezért arról határoznak, hogy a vagyoni osztályok szerinti türelmi adót — mint ahogyan II. József rendelete is kimondta korábban — kamarai adóként fizessék a továbbiakban, külön egyéb terhelés nélkül. Ennek megfelelően a törvényjavaslat szövegét módosítják.⁴⁰ A bizottság által az ülésen módosított Haller-féle tervezet a végső formájában a következőképpen nézett ki.

³⁸ 1792-ben több megye is, mint például Liptó, Nógrád, Hont igyekezett érvényt szerezni a már korábban hozott helytartótanácsi rendeleteknek, és a megyei közgyűléseken hozott folyamodványokkal a Helytartótanács elnökéhez, a nádorhoz fordultak azoknak betartatásáért. Hont vármegye az 1792. július 20-án, a Kemencén tartott közgyűlésén például hivatkozik azon korábbi rendeletre, mely a bányavárosok és azoknak 7 mérföldes körzetéről rendelkezik. A megye sérelmezi, hogy a zsidók nem tartják be a rendelkezéseket, és az Ipoly folyón túl bemennek Ságra, Túrta és egyéb helyekre, mely elvileg nekik tiltva van. „Úgy nézzük mi a zsidókat, mint embereket, de mindazon által... mind addig még az ország s fejedelem által másképpen nem intéztetik, megyénkben pedig semmi egyéb helyes jussok nem volt, hanem az Ipoly vizeig való kereskedések.” MNL OL, C55, 68. cs. fol. 15. 8–9.

³⁹ A Zalaegerszegen 1791. február 22-én összeült nemesi közgyűlés a kóborlás ügyében külön kérelemmel fordult a Helytartótanácsához: „A kóborló és koldus zsidók által a közjónak okoztatható terhnek el távoztatására, jelen való köz gyülekezetünkben rendeltük, hogy a megyénkbeli földes urak ez illyeneknek tsak kevés időre is helyt és szállást ne engedjenek, mely hasznos végzésünknek, hogy annyival inkább sikére legyen, Királyi Herczegségednek, és a Fölséges Magyar Királyi Helytartó Tanátsnak alázatossággal könyörgünk, hogy a többi vármegyékben is ez eránt hathatós rendelkezéseit megtenni kegyelmessen, és kegyessen méltóztasson.” MNL OL, C55, 66. cs. fol. 2. 261.

⁴⁰ Opus excelsae deputationis regnicolaris in publico-politicis...1826. 27–30.

A zsidók állapotáról a királyi Magyarországon és ahhoz kapcsolt részeken

Hogy a Magyar Királyságban visszamenőleg századok óta lakó zsidók helyzete a közjó és saját biztonságuk tekintetében rendezve legyen, a rendek Ő Szent Felségével egyetértésben elhatározták, hogy a zsidókat keresetmódjukban és a kereskedelemben akadályozó törvények, valamint a városok és törvényhatóságok zsidókat teljesen kizáró privilégiumai és statútumai megszüntetésével, a zsidóknak, kik jelenleg lakhatással bírnak, megengedtetik, hogy a Magyar Királyság területén, — a bányavárosok és a bányásztelepülések kivételével — napi, heti és éves vásárokat látogassanak, hasonlóan a keresztényekhez kereskedést üzzenek, mesterjogot szerezzenek, és a céhszabályok szerint ipart üzzenek; a szabad királyi városokban, úgy mint a privilegizált, földesúri bírásoknak alá nem vetett mezővárosokban, az illető helység közelebbről meghatározandó városrészeiben és utcáiban házakat vegyenek és tulajdonjoggal birtokoljanak; valamint a szabad királyi városok és privilegizált helységek egész területén — ide nem értvén a királyi regálékkal való közösséget — boltot tartanak és kereskedést üzzenek, hivatali tisztségbe, a választópolgárságba vagy más egyéb közhivatalba bocsátassanak. Azon falvakban és helységekben, melyek földesúri bírásoknak vannak alávetve, a földesúr beleegyezésével házakat építhetnek, lakhatási jogot szerezhetnek, boltot nyithatnak és ipart üzhetnek; a szabad királyi bányavárosokban és azon helységekben, ahol aranyat és ezüstöt termelnek, lakhatásuk tiltatik, az átutazásuk azonban nem. A Dalmát-, Horvát- és Szlavónországban az 1729. évi 19. törvénycikkely rendelkezésével az állandó lakhatási jog nem, azonban a kereskedés és kereskedelmi tevékenységük céljából a tartózkodási szabadság megadatik. A mózesi rítus szerinti szabad vallásgyakorlatokban senki által sem zavartathatnak vagy nyugtalaníthatnak. A katolikus ünnepnapokon csak a nyilvános árusítástól kell tartózkodniuk, a zajtalan házi munkától azonban nem. Számukra tiltva vagy, hogy a náluk szolgáló keresztényeket ünnepeik megülésében és istentiszteletük gyakorlásában akadályozzák. Saját iskolákat állíthatnak, amelyeknek — a hittan kivételével — a keresztény iskolák számára előírt normákhoz kell igazodnia. Azoknak, akik a tudományokban további előmenetelt kívánnak tenni, szabadságukban áll akadémiákat és egyetemet látogatni, és úgy a tudományokban, mint a szabad művészetekben fokozatot szerezni. Hogy a keresettel nem rendelkező zsidók száma a köz terhére ne gyarapodjék, következőleg csak azon idegen zsidók bocsáttatnak az országba, akik kézművesek, tehetősebb kereskedők, illetve akik legalább 1500 Forinttal rendelkeznek.⁴¹

1792. november 13-án Budán kelt levelében Sándor Lipót főherceg Ferenc császárhoz írott levelében arról számol be, hogy az országos bizottságok munkájában, többek között a közpolitikai bizottságban mik történtek az elmúlt időkben: „Nem tudok ma sok újat írni, ezért is nem írtam neked az elmúlt napokban. Tegnap összeültünk a közpolitikai [bizottságban], tárgyalás alá vettük és be is fejeztük ...a zsidókkal kapcsolatos ügyet [...] A zsidók végett megállá-

⁴¹ Opus excelsae deputationis regnicolaris in publico-politicis...1826. 29–30., közli még Löw, L.: Der jüdische Kongress... i. m. 34–36.

podtunk, hogy emberhez méltón kell bánni velük, hogy lakhatásukat a városokban engedélyezzük, kivétel azonban bizonyos helyeken, Horvátországban és a bányavárosokban, amely nekik soha nem volt szabad.”⁴² November 26-án a 6. ülésen újból áttekintik a negyedik ülés jegyzőkönyvét, majd a november 12-én tartott ülésen eszközölt apróbb stilisztikai és tartalmi változtatásokat véglegesen is jóváhagyják. 1793. január 26-án Pesten kelt levelében pedig így ír bátyjának Sándor Lipót főherceg nádor: „Ezalatt a bizottságok szerencsésen haladnak [előre]. A közpolitikai [bizottságban] már el is készítettük a [...] de Judaeis-t...”⁴³ Február 20-án a 29. ülésen felolvasták a bizottsági jegyzőkönyvet, majd folytatták a tárgyalásokat. A tanácskozás során említetik, hogy a zsidók a céhek kérdésében külön problémát jelentenek, ugyanis míg a közérdek azt kívánná, hogy betagozódhassanak a céhekbe, úgy ez biztosan indulatokat váltana ki a keresztény mesterekből.⁴⁴ – „A céhrendszer korlátozása, az ipar és kereskedelem szabadsága, II. József zsidópártoló politikája lényegesen megnehezítette azoknak a mindennapi életét, akik eddig a tradicionális gazdasági felfogás védelme alatt állottak, s generációkon keresztül megszokták, hogy nagyobb küzdelem nélkül morzsolják le napjaikat. Ezek most elveszítve a támaszokat, amelyek eddig nyugalmukat biztosították, és kizökkenve a megszokott keretektől, veszedelmes vetélytársakkal vívandó harcra kényszerültek. A zsidóság ugyanis, amikor eddig lekötött energiái egyszerre felszabadultak, mohón vetette rá magát az üzleti életnek meggazdagodással kecsegtető alkalmaira, és a német kereskedőnek meg iparosnak komoly konkurensévé lett, mihelyt vele szemben nem nyújtottak védelmet a régi városi, zsidókorlátozó jogszabályok. Előbb csak feltékenység fogta el a régi iparos- és kereskedőosztályt, feltékenysége azonban rövidesen gyűlöletté változott át, amikor úgy látta, hogy a zsidóság nem egyenlő fegyverekkel küzd vele, hanem olyan eszközöket is felhasznál, amelyeket ő eddig nem ismert üzleti életében.”⁴⁵ – Ezért a dolgot fokozatosan kell megoldani,⁴⁶ vagy magukra a zsidó mesterekre bízni, vagy pedig lassanként

⁴² Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795. (S. a. r. Mályusz Elemér) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1926. 565.

⁴³ Mályusz E.: Sándor Lipót főherceg...i. m. 603.

⁴⁴ „Der Entfaltung der jüdischen Industrie stellten sich objektive und subjektive Hindernisse entgegen. A) Die Zünfte bewahrten ihre Traditionen mit Eifersucht, ließen keine Fremden in ihre Kreise ein, sahen sogar in jedem Versuch, ihnen irgendwie näher zu kommen, sofort Konkurrenz und beeilten sich, sie zu unterdrücken. In ihren Werkstätten war es einem jüdischen Jüngling unmöglich, eine Lehrstelle anzunehmen. Ueber diesen Zustand halfen die Erlasse von Kaiser Franz hinweg, wonach die Juden eigene Zünfte bilden, Gesellen halten konnten und vom Nachweis über Lehr- und Wanderjahre befreit wurden. All dieses konnte aber die Verbreitung der jüdischen Industrie nicht in dem nötigen Maße fördern. Die christliche Gesellschaft unterstützte ausschließlich nur die Zünfte; die Juden selbst konnten nicht genügend jüdischen Handwerkern zum Erwerb verhelfen. B) Die subjektiven Hindernisse der Entwicklung der jüdischen Industrie sind in den seit dem Mittelalter von den Juden entwickelten einseitig-kaufmännischen Fähigkeiten und Veranlagungen zu suchen.” *László Nikolaus: Die geistige und soziale Entwicklung der Juden in Ungarn in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts.* Berlin, 1934. 15–16.

⁴⁵ *Mályusz Elemér: A magyarországi polgárság i. m. 9–10.*

⁴⁶ Tárgyalt korszakunkban ugyan a zsidók sehol sem kaptak céhalapítási engedélyt, de szabad iparüzésüket szabályozott keretek között engedélyezték, valamint bizonyos helyeken még céhtagok is lehettek. A zsidók iparüzését az 1805. évi február 5-i 3104. számú 17 pontból álló *Generalia principia* és az 1813. évi április 6-i 7262. számú 55 pontból álló céhszabályozási rendeletek foglalták keretbe,

ki kellene nevelni zsidó legényeket is, akik majd saját céhet tudnak alapítani, ha elég gyakorlottak lesznek.⁴⁷ Február 21-én a 30. ülésen a tárgyalások során a leendő *De opificum contuberniis in Civitatibus et ruri coordinandis* című törvénytervezet tárgyalása kapcsán kilencedik pontra nézve megismétli a zsidókkal kapcsolatosan egy nappal korábban tett észrevételt a probléma megnevezése nélkül.⁴⁸ Egyes vélemények szerint azt kellene tenni, hogy a zsidók türelmi adójának összegét állítsák vissza az 1764-es szintre, illetve hogy egész egyszerűen függeszessék fel. Ezekkel kapcsolatosan válaszként hozatott fel, hogy már folyamatban van a zsidók helyzetének rendezése, és ezzel kapcsolatosan majd a türelmi adó kérdése is elő lesz véve.⁴⁹ Trencsén városa azt kérte, hogy újból vezessék be a zsidókra nézve azón adót, mely a földesúri védelem jogcíme alatt futott (*Schutzgeld*),⁵⁰ de válaszként az hozatott fel, hogy a zsidók helyzetének rendezésénél már szabályozásra került a városi és a vidéki helyzetük is.⁵¹ Egy kerületi munkálat aktájában, melyet a rendszeres országgyűlési bizottság elé utaltak, az alábbi sérelmek és kívánalmak fogalmazódtak meg: 17. pontként az áll, hogy a zsidókra az 1578. évi 2. tc. alapján kivetett adó, illetve az azóta már bevezetett türelmi adó mértékét törvényben kellene szabályozni; 96. pont alatt Újvidék azt kéri, hogy az ott lakó zsidókat tiltsák el a kereskedelmi és kézműves tevékenységtől, valamint attól, hogy ingatlant szerezzenek; Trencsén városa a zsidók teljes kitiltását kéri a városból, beleértve a már ott tartózkodókat is; Komárom városa szintén az ott lakó zsidóktól akar megszabadulni.⁵² A június 20-i keltezésű, az országos vegyes bizottság által összeírt sérelmek 17. pontjaként Pest városa sérelmezi, hogy privilégiumai szerint kiűzhetné az ott lakó zsidókat, azonban a Helytartótanács határozata ezt megakadályozza.⁵³ Termé-

mely utóbbi lényegében az első kibővítést jelentette. vö. *Eperjessy Géza*: Zsidó iparúzők a reformkori szabad királyi városokban. Századok, 1983. 4. sz. 713., 718., valamint *Dóka Klára*: Zsidó kézművesek emancipációja a XIX. század közepén. In: Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára. (Szerk.): Orosz István – Pölöskei Ferenc, Korona Kiadó, Budapest, 1994. 76. Az 1805. évi szabályzat 9.§-a kimondja: „A zsidók akár magok, akár pedig szinte zsidó legények által űzhetik mesterségöket, és mindaddig gyakorolhatják a mesterség tanításában ifjukaikat, míg számuk annyira nevedne, hogy ők is céhbe álhassanak” vö. *Enchiridion Seu Extractus Benignarum Normalium Ordinationum Regiarum...Ad Excelsam Curiam Regiam Agentis Causarum Advocati. I–III. Typis Nob. Matthiae Trattner de Petróza, Pestini, 1825. III. 303.* (a továbbiakban *Enchiridion*) vö. *Kassics Ignác*: A Magyar Országai Mester-embereket, ezeknek Legényeit, és Tanítványait, nem különben a Mester-Czéheket illető Kegyelmes Királyi Rendeléseknek Kivonatai. Bécs, 1835. 32. „Judaei seu ad propriam manum seu adscitis sodalibus Judaeis opificia exercere et iuvenes suos artem edocere poterunt; donec numerus eorum sufficiens fuerit: ut inter se contubernia erigere possint.” A rendeleti szabályozást tárgyalja még *Berlász Jenő*: A pest-budai céhes ipar válsága és a Ferenc-kori céhszabályozás (1790–1840). Századok, 1967. 3–4. sz. 546–582.

⁴⁷ *Opus excelsae deputationis regnicolaris in publico-politicis...1826. 153.*

⁴⁸ *Opus excelsae deputationis regnicolaris in publico-politicis...1826. 155.*

⁴⁹ *Opus excelsae deputationis regnicolaris in publico-politicis...1826. 170.* vö. *Conspectus Gravaminum et Postulatorum Regni Inde A Comitibus Anni 1790. ad Systematica Operata Deputationalia Relegatorum. Typis Nobilis J. M. Trattner De Petróza, Pesthini, 1828. 7.*

⁵⁰ *Conspectus Gravaminum et Postulatorum...1828. 7.*

⁵¹ *Opus excelsae deputationis regnicolaris in publico-politicis...1826. 170.*

⁵² BFL, IV 1202/c. 384.dob. sz. n. (*Acta per circulos ad systematicas regnicolares deputationes relegata*)

⁵³ BFL, i. h. 384. dob. sz. n. (*Relatio mixtae regnicolaris deputationis quoad propositiones regias et gravamina ordinalae. Consignatio postulatorum per regnicolarem mixtam deputationem ad systematicas relegatorum.*)

szetesen e sérelem is a rendszeres munkálatok elé lett utalva. A közpolitikai bizottság munkálatai között található Trencsén város posztulátuma, mely szerint a zsidók a türelmi adó címszó alatt egy összegyűjtött pénzösszeget őriznek, amelyet máshol a *protectio terrestrualis* értelmében megadóztatnak, ezek viszont az 1789-es rendelet értelmében immunisak, és hát ezt bizony át kellene tekinteni.⁵⁴ Buccari városa kéri, hogy döntsék el, fenntartják-e avagy az 1764-es állapotra állítják vissza a türelmi adót, és hogy ezt iktassák törvénybe mind a magyar vármegyék, mind a horvát-dalmát országgyűlés számára.⁵⁵

A bizottsági munkálatokról, s így a közpolitikai bizottság munkálatairól és az ott tárgyalt ügyekről maga a kortárs Grellmann, a göttingeni egyetem történészprofesszora is tudósít, aki azt fejtegeti — egy Schlözer által közölt korábbi munkára is történő utalással —, hogy a zsidóság polgári helyzetek jobbításának egyedüli útja — amely e nép saját rabbinikus előírásai miatt hosszú időn át tévútra volt vezetve —, hogy lakatlan területeket zsidó kolóniákkal be kellene népesíteni, ezt a szerencsétlen népet a káros dolgoktól el kellene terelni, és földművelésre szoktatni; ez a lehetőség azonban hosszú időn át teljesen el lett mulasztva. A zsidók garázdaságát a városokban nem csupán eltűrni kell, de sőt, sokkal inkább azokat a tényezőket, melyek e helyzetet előidézik, minden korlátozástól feloldani, a zsidókat a város szálláshelyein — mint például Prágában — összezsúfolni, ahol a tisztátalanságot és gyanús üzérkedéseiket tetszésük szerint saját maguk között gyakorolhatják. Ugyanakkor a céhek, a vásárok, az iskolák és az egyetemek, sőt a városi hivatalok is álljanak előttük teljesen nyitva; és amennyire ez lehetséges, mindezt akár a polgárság költségein is meg lehetne valósítani.⁵⁶ A közpolitikai bizottság mellett természetesen ülésezett a másik nyolc, az 1791. évi 67. törvénycikkely értelmében működő regnikoláris deputáció is. Ezek közül a kereskedelmi bizottság munkálkodása szintén érdekes a tárgyunkat érintve, hiszen több esetben is az egyes tervezetekben megemlítettek a zsidók, mely arról tanúskodik, hogy e bizottság tagjai valóban a kereskedelmi-gazdasági élet szinte minden területére kiterjedő, ez esetben pedig e népcsoport életét is szabályozó törvényeket kívántak hozni. Az országgyűlés által felállított kereskedelmi bizottság felkérésére a nagyobb városok kereskedőtestületei, sőt egyes magánszemélyek is megtették észrevételeiket (*reflexiones*) a kereskedelem és ipar ügyében, s maguk a bizottság vezető tagjai is igen széleskörű, a gazdasági élet szinte minden fontos területére, a vám, az ipar és a harmincadra kiterjedő színvonalas tervezeteket készítettek. E tervezetek közül is kiemelkedik báró Skerlecz Miklós két írása, melyben a zsidókról is megemlékezik, s melyekben egy törvénytervezet formájában alternatívát kínál a kereskedelmi tevékenységük szabályozására is. Az egyik említés *Descriptio*-jában

⁵⁴ MNL OL, N102, Lad. HHH. Fasc. D. Nro. 23. 117.)

⁵⁵ MNL OL, i. h. Nro. 34. 119.)

⁵⁶ „Soweit konnte man alles auf Kosten des Bürgerstandes bewilligen: aber auf dem Lande, wo der Adel dabey interessirt ist, soll es zur Aufschlagung einer Wohnung, Eröffnung des Gewölbes oder einer Werkstatt, der Einwilligung des Grundherrn bedürfen. In den einzigen Bergstädten soll es ihnen verwehrt seyn zu wohnen, nicht aber durchzuziehen.” *Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann*: Statistische Aufklärungen über wichtige Theile und Gegenstände der österreichischen Monarchie. I–III. (1795–1802.) Gedruckt bey Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1797, II. 191–192.

áll,⁵⁷ a másik pedig a *Projectum Legum*-ában, melyben a cigányok és zsidók helyzetéről rendelkezne, s mely munkának két változata is fennmaradt. Az egyik, tudniillik a megokolásokkal is történő tervezet, a másik pedig az azok nélküli.⁵⁸

A zsidókról és cigányokról és azoknak határozott kereseti forrás megszerzésére való utalásáról

- 1.§. (4.§.)⁵⁹ Az országban lakó zsidók feljogosítottatnak minden oly foglalkozás gyakorlására, mellyel magukat fenntartani képesek és ezért minden céh köteles őket tagoknak felvenni.
- 2.§. (5.§.) Ellenben mindazokat, kiknek a helyi hatóságok ismételt felszólítása dacára határozott kereseti forrásuk nincsen, dologkerülőknék és kóbor embereknek kell tekinteni; idegen zsidókat pedig többé az országba nem szabad beengedni.
- 3.§. (6.§.) Azért, hogy a külföldieket és a hazai, de kóborlókat és csalókat a többiektől meg lehessen különböztetni, minden zsidó az egyébiránt ismeretes bizonyítványon kívül köteles a helyi hatóságtól bizonyítványt szerezni arra vonatkozólag, hogy mily mesterséget űz; ha pedig kisebb kereskedelmet akar űzni, először is erkölcsi bizonyítványt szerezzen a helyi hatóságtól, ezenkívül útlevelet a főispántól, vagy ha szabad királyi városban lakik, annak bírjától. Mindezen bizonyítványokat ingyen állítják ki. Akiknek pedig nincsenek ilyen bizonyítványaik, azokat mint csavargókat feltartóztatják, igazolásra kötelezik, és ha magukat igazolni nem tudják: vagy biztos kereseti forrás keresésére kell őket utasítani, vagy pedig, ha vonakodnak, mint csavargókat az országból ki kell őket toloncolni.
- 5.§. (8.§.) A cigányokat tehát és a zsidókat minden céh köteles tagokul felvenni; különösen a kovácsok, mivel azoknak erre a mesterségre úgy látszik úgyis van hajlamuk. Egyedül a zenének, határozott kereseti forrás gyanánt való gyakorlásától pedig a cigányokat nem kell eltiltani.

⁵⁷ LXXXVII.§. *Circa id providendum Judaeis*. In: *Articulus de Codice et Ordine Judiciario Cambio-mercantili in legem referendo, per Regnicolarem Juridicam Deputationem* Artículo 67. 1791. ordinatum projectatus. Typis Simonis Ludovici Weber, Posonii, 1826. 37.

⁵⁸ *Articulus II. De Judaeis et Zingaris, ad fixum alimentacionis statum reducendis* In: *Projectum Legum motivatum in Objecto Oeconomiae Publicae et Commercii perferendarum per Nicolaum Skerlecz de Lomnicza, S. O. et R. A. Majestatis Actualem Intimum Status Consiliorium, et Incl. Comitatus Zagrabienensis Supremum Comitum elaboratum, et Excelsae Regnicolari Deputationi in Commercialibus Anno 1791. exhibitum*. Typis S. Ludovici Weber, Posonii, 1826. 3–5. (E javaslatokat korábban Skerlecz külön is elkészítette, de megokolások nélkül a következő címen: *Leges per Commerciale Commissionem proposita, quoad objectum oeconomiae publicae*. A bizottsági munkálatok ülései alatt kisebb változtatásokat is végeztek e javaslatokon.)

⁵⁹ Ezen paragrafus megfelel a motívumok (megokolások) nélküli törvényjavaslatokban a II. törvénycikkely 1.§-ának, mert ott minden törvénycikkelynél a paragrafusok számozása 1-nél kezdődik. A motívumos törvényjavaslatoknál pedig Skerlecz Miklós ezen annyit változtatott, hogy a paragrafusok számozása folytatólagos, nem azonos a két munka eleje. Terjedelmi okok miatt külön csak a cigányokra vonatkozó paragrafusokat nem közöljük, illetve az egyes paragrafusok megokolásait sem. E törvénycikkelyt Berényi fordításában adjuk tovább. *Berényi Pál: Skerlecz Miklós báró művei*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1914. 317–321.

A gróf Forgách Mikós elnöklete alatt tevékenykedő kereskedelmi bizottság kidolgozott és külön jelentésben is közölt egy kifejezetten a zsidókra vonatkozó paragrafust is, mely a Buccari kikötőjében történő szabad vallásgyakorlatról szól, illetve a zsidók helyzetéről rendelkezik a magyar tengerparton: *A Buccari kikötőjében való szabad vallásgyakorlatról és a zsidók állapotáról a magyarországi partvidéken*: 2. §. „Hogy pedig a vallásgyakorlat és a kereskedelem háborítatlan szabadságát az emberek minden osztálya élvezhesse, egyszersmind kihirdettetik, hogy azon zsidók, akik eme két tengerparti városban, valamint az egész kereskedelmi körzetben átmenetileg vagy állandó jelleggel tartózkodnak, mostantól mindazokban a kedvezményekben részesüljenek, melyeket a Triesztben lakók közössége élvez.”⁶⁰

Skerlecz a *Descriptio*-jában a következőképpen ír a zsidókról és cigányokról: A zsidók és cigányok Magyarország lakóinak azon csoportjai, akik közül senki sem foglalkozik földműveléssel. A zsidók legtöbbször pénzkölcsönzésből él, mások haszonbérlettel és kiskereskedelemmel foglalkoznak, amelynek gyakorlása során igen nagy lehetőségük van a nép legnyomorultabb rétegének becsapására. A cigányok legfeljebb kézművesiparból vagy utcai zenélésből élnek, valamint hol lopásból, legfőképpen azonban lótolvajlásból tartják fenn magukat. A zsidók az első magyar királyok korában annyira megerősödtek, hogy számukra Kálmán alatt külön törvényeket kellett kibocsátani. II. András és IV. Béla idejében pedig odáig merészkedtek, hogy nemcsak királyi pénzváltóknak álltak, hanem mindenféle kamarai feladatban is részt vállaltak. Most a számuk 80 ezer fölé emelkedett. Mivel ennyire népesek, és lélekszámuk mindenki másnál gyorsabban növekszik, ezen néposztályt a törvényhozásnak nyilvánvalóan figyelembe kell vennie, főként azért, mert a csalásnak és uzsorának ugyanazon fajtái jellemzőek rájuk, amelyeket már öt évszázada gyakorolnak; ahogy ez az ezen ügyben született törvényekből és az egykorú perekből egyértelműen kiderül. Boldog emlékezetű II. József császár és király mindent elkövetett, hogy ezt a népes réteget a tétlenségről a földművelésre, tudományokra, mesterségekre, vagyis biztos megélhetési formákra szoktassa. Megnyitotta számukra a lehetőséget, hogy paraszti telkeket foglaljanak és élettársi közösséget létesítsenek. Iskolákat alapított, az igazságszolgáltatást teljesen kiterjesztette osztályukra, mindezek azonban kevés hatást váltottak ki.⁶¹

Mindezek mellett a gróf Zichy Károly országbíró vezette jogügyi országos bizottság is készített a kereskedelmi bizottság részére egy váltótörvény tervezetet, mely a kereskedelemben résztvevők jogait és kötelezettségeit lett volna hivatott törvényileg is szabályozni, s melyben a zsidók egy paragrafus erejéig szintén

⁶⁰ Articulus XXXVII. *De libero Religionis exercitio in portu Buccarii, et conditione Judaeorum in littorali hungarico* 2.§. In: *Projectum Legum, quas Deputatio Regnicolaris in Commercialibus demisse censeret in Regni Comitibus perferendas*. Typ. Weber, Posonii, 1825. 28. vö. a későbbi bizottsági munkálatban közöltekkel *Relatio Sub-Deputationis Commercialis circa Objecta Oeconomiae Publicae*. Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Budae, 1829. 32–35. valamint még *Opinio Excelsae Regnicolaris Deputationis motivis suffulta pro pertractandis in consequentiam Articuli 67:1790/1 elaboratis Systematicis Operatis* Articulo 8. 1825/7 exmissae, circa Objecta ad Deputationem Commercialium relata. Auctoritate Comitiorum impressa, Typis S. L. Weber, Posonii, 1830. 3., 13.

⁶¹ LXXXVII.§. *Circa id providendum Judaeis*. In: *Articulus de Codice et Ordine Judiciario Cambio-mercantili in legem referendo, per Regnicolarem Juridicam Deputationem* Articulo 67. 1791. ordinatam projectatus. Typis Simonis Ludovici Weber, Posonii, 1826. 37.

említetnek, mely is a váltók kifizetéséről és maradékáról, továbbá az ebből eredő visszavonásáról rendelkező cikkely része: „Ha a kifizetés határnapja szombatra vagy valamely más zsidó ünnepnapra esik, a zsidó elfogadó minden esetben az előző napon délután 3 óráig köteles fizetni, kivéve akkor, ha bemutató, és magától elfogadja, hogy az esedékes fizetést az ünnepnapot követő napon teljesíti, amely a válaszadás mindenféle terhe nélkül megtehető.”⁶²

Egy másik, a jogügyi bizottság által szintén a kereskedelmi bizottság számára készített, a kereskedelmi törvényszékről rendelkező munkában pedig a tanúk általi bizonyításról szóló cikkelyben olvashatjuk: „A bíró minden bizonyítási perben, előrebocsátva a per aktusát, az ügy súlya szerint szigorú felszólítással hitelteti a tanúkat, de nem úgy, hogy — ha kéznél vannak — felolvassa a vallomásaikat, hanem hogy pontról pontra kérdést intéz hozzájuk, a válaszait pedig körütekintően, és amennyire lehetséges, szó szerint feljegyzi. Amikor pedig zsidót kell hiteltetni, őt a vallása előírásai szerint rabbi közreműködésével, viszont bírósági küldött jelenlétében kell megesketni.”⁶³

A jogügyi bizottság jegyzőkönyvéből is tájékozódhatunk néhány adatból. 1794. április 12-én a 88. ülésen említettett, hogy ami a zsidókat illeti, a rabbik bírósága csak választott bíróságnak tekinthető, úgy ha a felek az ő ítéletükkel nem értenek egyet, legyen szabad számukra az az eljárás, mely egyébként minden más alattvalót megillet.⁶⁴ 1795. január 2-án a 116. ülésen a már előkészített 19., *A tanúk kikérdezéséről, hiteltetéséről és szemrevételezéséről* szóló cikkely 4.§-a kapcsán említettett, hogy kibocsátván azokat, amelyek itt a zsidókról szólnak, a paragrafushoz legyen csatolva egy ötödik kitétel, miszerint a zsidók hiteltetése rabbi jelenlétében kell hogy megtörténjen, és először minden felet ki kell kérdezni, és azután kerülhet sor a tanúk hiteltetésére, de a részletek a bíró döntésére vannak bízva.⁶⁵ Január 15-én a bizottság 124. ülésén ugyanaz említi, melyet már korábban a jogügyi bizottság által a kereskedelmi bizottság számára készített tervezetben is olvashattunk.⁶⁶ A kereskedelmi bizottság aktái-

⁶² Pars III. De Cambiis, Articulus VII. *De cambialium exsolutione, ac in hujus defectu, itidem interponenda protestatione. 6.§. Die solutionis in Sabbathum cadente, Judaeus usque tertiam pomeridianam solvere debet.* In: Codex Cambio-Mercantilil pro Regno Hungariae Partibusque eidem adnexis in tres partes divisus per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67. 1791. ordinatam elaboratus. Typis Simonis Ludovici Weber, Posonii, 1826. 38.

⁶³ *Articulus VI. De Probatione per Testes, 12.§.* In: Ordo Judiciarius pro Tribunalibus Mercantilibus Regni Hungariae Partiumque eidem adnexarum in XIV. Articulis distributus per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67. 1791. ordinatam elaboratus. Typis S. Ludovici Weber, Posonii, 1826. 9.

⁶⁴ *Protocollum Regnicolaris Deputationis Iuridicae Articulo 67:1791 Ordinatae Constans Ex Sessionibus CXXXVIII a die 13 tia Augusti 1791 usque 28 am Februarii 1795 ti.* Typis Regiae Universitatis Hungaricae, Budae, 1807. 164.

⁶⁵ *De Testibus Inquisitione Authenticatione et Oculata 4.§.* In: *Protocollum Regnicolaris Deputationis Iuridicae...* 1807. 213.

⁶⁶ *Sectione 12. De Collaterali et authentico Testium Examine, ac Oculata 13.§.* In: *Protocollum Regnicolaris Deputationis Iuridicae...* 1807. 228. vö. *Ordo Processualis in XXVIII. Sectiones digestus per Regnicolarem Juridicam Deputationem Articulo 67. 1791. ordinatam elaboratus, una cum Articulo.* Typis S. Ludovici Weber, Posonii, 1826.18. vö. *Articulus VI. De Probatione per Testes, 12.§.* In: *Ordo Judiciarius pro Tribunalibus Mercantilibus...* 1826. 9.

nak egyikében a zsidók Nagyszombat városától való távoltagezéséről⁶⁷ és más ügyekről (kiváltképp ősi privilégiumok fenntartásáról és megerősítéséről) szóló több pontból álló beadványról olvashatunk, melyet a város Fába István városi főjegyző szerkesztésében, az 1790–91. évi országgyűlésnek küldött meg. Ezen irat lényegében a német céhpolgárságnak a zsidókkal szembeni fellépését igyekszik igazolni. Pontokba szedve fejtik ki, hogy melyek azok az okok, melyek részükről ezen döntés meghozatalát indokolták, tudniillik a zsidók falaik közül történő kizárásának. A város azt panasolja, hogy II. József — dacára a város privilégiumainak — a teljes szabadságot megadta nekik, hogy a városba bemelessenek, ott lakjanak és kereskedést űzzenek. Emellett az írás még számos, a zsidókkal szembeni elmarasztaló megjegyzéssel él. A rendek felé tett kérésük első három pontja a városi privilégiumokról szól. A negyedik szerint a zsidók távoltagezése a kereskedelmet nemhogy gyengítené, hanem éppen hogy erősíti. Hiszen abban az időben, amikor a zsidók szabadon járhattak-kelhettek, vagy nem is voltak nagyszombati kereskedők, kézművesek és vásárok, vagy csak nem nagyobb számban. A zsidók kézművesipara és kereskedelmi tevékenysége egyébként is akadályozza és károsítja a keresztény kézműveseket. Ehhez csak hozzájárulnak a keresztények kárára történt csalások és lopások. Az ötödik pont szintén a privilégiumokról szól. A hatodik a zsidók számára az ügyeik intézése végett kér szabad bejárási napot június 15-étől és szeptember 12-étől az adott évre annyi időre, hogy ügyeiket illendően és teljesen el tudják intézni. Ez alól kivételt az képez, ha valamely tartozást nem tudnak a szokásos úton rendezni. A tanúskodásra pedig van saját zsidó vallomásokra lehetőség, amikor a tanúkat ki tudják állítani. A hetedik pont arról rendelkezik, hogy júliusban a választott testület a zsidók kiűzését és a privilégiumok megerősítését írott deklarációban fogja rögzíteni. A nyolcadik pont pedig arról tesz említést, hogy legfeljebb 12 olyan haszonleső polgár van a városban, akik a zsidók beengedését és a városi szabadság megszüntetését követelik, akik minden erővel, meg nem engedett és lázító módon, és különféleképpen törekednek a közjót figyelmen kívül hagyni, és csak saját hasznuk előmozdítását keresik. Ennek háttérében nyilvánvalóan a széthúzás és a megrontás vágya áll, úgyhogy ezek valamilyen ellenlépést érdemelnek.⁶⁸ Szombathely városa is fellépett a zsidókkal szemben két évvel korábban 1788. október 8-i rendeletében: „... minthogy némelyek zsidókat minden bejelentés nélkül házaikban be fogadták légyen, holott nem egy, hanem több példából is ki tetszik, hogy az ilyes jövő menő zsidók, kik az várost illető terhekben nem concurrálnak, sőt inkább adósságokat tevén, a contributióval restálván el szöknek...annakokáért elvégeztetett...a kikkél zsidók volnának,

⁶⁷ „Nagyszombatba, szabad bé-menetelt engedett vólt néhai II-dik Jozef Tsászár a' 'Sidóknak. Ezen szabadságoktól el-estek, az el-múlt Jan. 28-dikán költ nevezetes Udvari határozás után; hanem azt újjra meg nyerték, egy felső végzésnél fogva, mely Dec. 4-dikén adatott ki.” Magyar Kurir, 1791. 8. január 4-én, kedden (Szerk. Szacsvey Sándor, Bécs)

⁶⁸ Freymüthige Aeußerungen zur Belehrung der Juden, und ihrer Christlichen Anhänger. Zur Entschuldigung der bürgerlichen geschwornen Gemeinde in der Königlichen Hungarischen Frey-Stadt Tyrnau. [H. ny. n.] 1790. 46–58. Ezen írás kritikai hangvételű válaszként születik meg a későbbi *Bemerkungen eines Weltbürgers bey Lesung der gedruckten freymüthigen Aeußerungen, über die Judengeschichte zu Tyrnau* című munka.

nekiek magistratualiter imponáltatott, hogy most közelítő Szt. György napjánál tovább, házaiknál kemény büntetés alatt tartani ne merészeljék.”⁶⁹ A felvidéki kereskedői testületek közül a lőcseiek voltak a legaktívabbak. Szerintük nem szabadna megengedni, hogy olyanok is foglalkozzanak borkereskedelemmel, akiknek nincsen saját szőlőkertjük, hanem csak spekulációra alapított borlerakatuk. A görög és zsidó kereskedőket emelik ki, akik csak nyereségre gondolva, nem veszik tekintetbe, hogy hamisított boraikkal rontják a rendes kereskedők hitelét.⁷⁰

A gróf Révay Péter vezette bányauji bizottság által készített, és a jogügyi bizottság észrevételeivel kiegészített törvénytervezetben a zsidókra vonatkozóan két paragrafusban is történik rendelkezés. Az egyikben *A bányák feltárásának és létesítésének módjáról és jogáról* rendelkező cikkely 28.§-ában: „A fent írott számúzottak és a zsidók a családok előzetes megakadályozása és a bármiféle árulás megelőzése céljából bányajogok szerzésétől teljességgel eltiltatnak. A zsidók továbbá nemcsak a bányavárosok,⁷¹ hanem más arany- vagy ezüsttermelő földektől, aranyosó helyek egy mérföldes, az említett helyek határától számított körzetéből a megelőző országgyűlés 38. cikkelyének értelmében szigorúan távoltartatnak.”⁷² A másodikban *Az aranyosásról és a folyókban és patakokban létesített aranyosó rétegekről* szóló cikkely 11.§-ában pedig a következőket olvashatjuk: „A zsidók számára pedig, mivel hajlanak valamelyest a csalásra, az aranyosás és mindenféle nyers arannyal történő kereskedés a lehető legszigorúbban és az országból való kiűzetés terhe alatt ezen határozat értelmében megtiltatik. A bejelentőt az árusító harmadrésze illeti meg az árult anyagból, amennyiben ítélet születik.”⁷³

Az adóügyi és hadbiztossági bizottság munkái között említetik, hogy Árva vármegye kéri, hogy szabályozzák a zsidók számát és hogy kötelezzék őket katonai szolgálatra.⁷⁴ Valamint 1790. július 20-i dátumozással felvetődik két zsidó mézárós, Habermayer és Österreicher ügye, mivel Vásárhely, Szentés, Szegvár és Mindszent lakói közül sokakat megkárosítottak azzal, hogy a megvásárolt marhákra nem fizették ki a hátralékot.⁷⁵

⁶⁹ A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. I–V. (1885–1904.) Kolosvári Sándor – Óváry Kelemen (Szerk.), Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1904. V/2. 580.

⁷⁰ *Hofhauser Margit*: A kereskedőtestületek mozgalma a magyar kereskedelem fellendítése érdekében a XVIII. század végén és a XIX. század elején. [H. ny. n.]1930. 33. Az egyes városoknak a zsidókról való vélekedését a kereskedelemmel kapcsolatban közli még *Eckhart Ferenc*: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon, 1780–1815. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 337–339.

⁷¹ „Judaei ab accessu Locorum Montanisticorum arceantur, et Leges, ac Benignae Dispositiones circa Auri Lotores, et Metallurgos emanatae, republicari ordinantur.” Az 1791. május 13-i 8318. szám alatt kelt helytartótanácsi rendelet. *Enchiridion*, 1825. III. 298–299.

⁷² *Articulus VIII. De expetendarum, et conferendarum Fodinarum modo, et Jure.* 28.§. In: LIII. *Articuli Montanisticae Deputationis cum Reflexionibus Deputationis Juridicae, Articulo 67.* 1791. *ordinatae.* Typis S. Ludovici Weber, Posonii, 1826. 54.

⁷³ *Articulus XI. De Auri Lotura, et qualiter conferendis vagis fluviorum, et rivorum Stratis metallicis.* 10.§. In: LIII. *Articuli Montanisticae Deputationis...*1826. 71.

⁷⁴ MNL OL, N103, Lad. I I I. Fasc. III. Nro. 5. i)

⁷⁵ MNL OL, i. h. Fasc. VII. Nro. 54–55. Nem sokkal később egy zsidó mézárósnak szintén dolga akadt a hatóságokkal Zala vármegye Csicsó nevezetű helységében. „...Sidó lévén a Mézárós, hogy a vágni való marhát drága áron kellett meg-venni, a pénzire ki-mehessen, nyerhessen-is nyomatékknak

A sérelmi bizottság munkálatai lényegében annyiban különböztek a többi bizottságétól, hogy itt nem törvényelőkészítő munka folyt, mint a többinél, vagyis e bizottság érdemben nem vitte előre az ügyeket, hanem mindig az összeülő és a leendő országgyűlések gravamenjeinek és posztulátumainak megszerkesztését és osztályokba történő sorolásait (*classificatio*) végezte.⁷⁶ A sérelmi bizottság munkálatai között a 21. pont alatt olvashatjuk, hogy lényegében a zsidókra kiterjeszthetők mindazok a jogosultságok, amelyeknek a nem nemes származásúak örvendenek, viszont örökre meg kell akadályozni, hogy nemesi privilégiumokat szerezhessenek. A bizottsági tárgyalást követően, amíg az országgyűlés elé lehet terjeszteni a tervezetet, legyen a zsidók állapotáról egy előzetes szabályozás. A bizottsági álláspont közléseként pedig a zsidók komoly és terhet jelentő bevándorlása ügyében egy olyan megfogalmazást készítenek, mely szerint míg a zsidók állapotának rendezése meg nem történik, a karok és rendek kéri a királytól a bevándorlás megtiltását.⁷⁷ Továbbiakban egy vegyes bizottság által a sérelmek és kívánalmak tárgyában készített munkálatban szintén felhozattak azok a sérelmek, melyek majd az 1807. évi országgyűlés irományai között szerepelnek.⁷⁸ A bizottsági források tanúsága szerint a városok egyik leggyakoribb sérelme a házaló kereskedelem volt.⁷⁹ A házalók (*circumforanei*) alatt ekkoriban általában azonban még nem csak a zsidóságot értették, hanem számos egyéb elemet is. Ezt jól példázza az is, hogy amikor a pesti kereskedők a házaló kereskedelemben résztvevőkről panaszkodnak, akkor a házalók meghatározásakor igen széles rétegeket sorolnak fel: I. sáfrános parasztok, II. kucséberék és krajnaiak, III. vászonnal házaló felső-magyarországiak, IV. kisebb bécsi gyárosok, V. vásáron kívüli kereskedő bécsi gyárosok, VI. mesteremberek, VII. sátoros kufárok, VIII.

---

egynéhány kutyát le-metzett, húsát bárány hús gyanánt ki-mérte, az Elöl-járók észre vévén ki-nyomozták a Sidó Házánál találtak 8 kutya bört, mellynek a húsát pénzen nyerte-ki: ez valóságos igaz.” Magyar Kurir, 1791. 9. január 4-én, kedden (Szerk. Szacsvey Sándor, Bécs)

⁷⁶ Az I. osztály sérelmei és kívánatai voltak az országosak, a II. osztály a vármegyéké, a III. osztály a kapcsolt részeké, a IV. osztály a szabad királyi városoké, az V. osztály pedig olyan felhozott sérelmek és kívánatok, melyeket vagy rendszeres bizottsági munkálatok megvizsgálásaira utasítottak, vagy már későn érkeztek meg mint a követi utasítások változtatásai és ezért már nem volt mód rajta változtatni, vagy amelyeket felterjesztésre nem találtak alkalmasnak. Olykor azonban latin ábécé betűivel adták meg azt, hogy éppen milyen típusú gravamenről avagy posztulátumról van szó, ezen alkalmakkor magánosok vagy testületek panaszai, vagy éppenséggel egy vagy több korábbi országgyűlés csatolt bizottsági munkálatai is szerepeltek.

⁷⁷ Gravamina et Postulata Statuum et Ordinum Opinione Eatenus Exmissae Regnicolaris Deputationis Suae Majestatis Sacratissimae Repraesentanda. Typis Simonis Petri Weber, in platea Sct. Michaelis, Nro.184., Posonii, 1802. 22–23.

⁷⁸ Humillima Postulata, et Gravamina Statuum, et Ordinum Regni per Deputationem Regnicolarem mixtam Anno 1807 Diaetaliter ordinatam elaborata, opinioneque Ejusdem Suae Majestati Sacratissimae representanda. Typis Michaelis Landerer De Fűskút R. P. Nationalis Typographi et Bibliopolae, Pestini, 1807. 36–38. Ezeket és az ezen munkában szereplő többi gravament lásd majd az 1807. évi országgyűlés fejezeténél, melyek hasonlóképpen felhozatnak az 1807. évi Acta Comitiorum-ban is.

⁷⁹ „Eine wichtige jüdische Einkommensquelle bildete das Hausieren. Die große Masse hatte kein Geld, um ein Geschäft zu eröffnen, und war gezwungen, ihr Leben durch allerlei Handel zu fristen. Dadurch verursachte sie aber dem regulären Handel großen Schaden. In den ersten drei Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts enthalten die Petitionen der bürgerlichen Kaufleute häufig Klagen gegen die Tätigkeit dieser Hausierer. Vielfach wurde zur Aufhebung dieses absurden Zustandes das Verbot des Hausierwesens empfohlen.” *Nikolaus, L.*: Die geistige und soziale Entwicklung... i. m. 14.

zsidók, IX. császári hivatalnokok.⁸⁰ A tehetősebb zsidó kereskedők vagy éppen a helyi piachoz kötődő kézművesek számára tehát szintén konkurenciát jelentett a házalás — melyet mint látjuk nem kevesen úztek —, ezért sem véletlen talán az, hogy maga a zsidó Offenheimer Israel is a kereskedőkre nézve szintén fontosnak tartotta egy kereskedelmi törvényszék felállítását.⁸¹ Tervezete alapján a kereskedő testületek vezetői kereskedelmi pénztárt (Commerzialkasse) létesítenének. Ebbe a pénztárba minden kereskedő köteles lenne bizonyos mennyiségű tőkét elhelyezni. A testületek tagjaira vagyonukhoz mérten tíz krajcártól egy forintig terjedő járulék kivetését javasolja. A külkereskedelem szempontjából jót tenne ez a pénztár. Szerinte így az idegenek is szívesebben hiteleznének, ha tudnák, hogy az adott összeget később honnan követelhetik vissza.⁸² A zsidó kereskedők éppúgy érdekeltek voltak a kiszámítható hazai körülmények megte-

⁸⁰ Beschwerden und ohnmaßgeblicher Vorschlag, wie dem Handel aufzuhelfen wäre. Von P[ester] H.[andels] St.[and], [H. ny. n.] [1790.] 26–45. vö. *Hofhauser M.: A kereskedőtestületek mozgalma...* i. m. 77. A házalókról ugyanazt emeli ki Domanovszky is a *Beschwerden...* című írásból: „Ezek közt nem is a furfangos parasztok, a felvidéki vászonárosok és a házaló mesteremberek a legveszedelmesebb versenytársak, hanem a bécsi kereskedők, a bécsi gyárosok házaló ügynökei, a »standlkrämerek« és az országos vásárok idegen kereskedői.” Domanovszky Sándor: *József nádor élete*. I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1944. 322. Maguk a győri kereskedők is külön megkülönböztetik a házaló kiskereskedőket (szatócsokat) a házaló zsidóktól, amikor például a városokban megnövekedő konkurenciáról panaszkodnak: „...fast kein Ort, ja beinahe kein Prädium mehr zu finden ist, wo nicht Krämer, oder Jude ein Gewölb mit denen daselbs nöthigen Waaren errichtet habe...” Merkantilische Bemerkungen und Vorstellungen in Bezug auf das Königreich Ungarn mit den angränzenden Oesterreichischen Staaten betrachtet. Einer Hochlöblichen in Kommerzwesen angeordneten Reichstags Deputation durch den Hungarischen Handelsstand der Preßburger, Pester, Ofner und Raaber Handelsleute im Monat Juny 1802. unterthänigst eingereicht. Bey Johann Michael Landerer Edlen von Füsikut k. k. priv. Buchdruckern und Buchhändlern, Preßburg, 1802. 213. MNL OL, N 64, 4. cs. Fasc. M., Nro. 5. N 101 ill. MNL OL, N 101, Lad. FFF 2. cs. Fasc. N. Nro. 33. Egy korabeli forrásban pedeig éppen a szláv házalókat illették egyenesen olyan jelzőkkel, mint amilyenekkel általában a zsidókat szokták, lopással, csalással, rászedéssel, s mint olyanokat, akik a zsidókkal egyenesen konkurálnak: „...mit den Juden wetteifernd, Leinwand, Saffran und verschiedenen kleinen Taschenkrum durch ganz Ungarn von Dorf zu Dorf herumschleppen, und überall gleichgläubige, gutmüthige Bewohner mit verlegenen schlechten Waaren, in hohen Preisen, zum Erbarmen hintergehen.” *Christoph Rösler: Ueber den Charakter der drey Hauptnationen Ungarns und den Zustand der dasigen Literatur*. In: *Der neue Teusche Merkur*, (1790–1810.) 1803. 440. Sőt, egy szintén kortárs forrás egyenesen a szlovákokat említi a legbuzgóbb házalókként: „Die fleißigsten Hausirer in Ungern sind die Slowaken... welche theils zu Fuß, theils zu Pferde, und mit langen und kurzen Fuhrwerken im lieben Vaterland unaufhörlich herumstreichen und — den fleißigen Bienen gleich — ihre Nahrung auf allerhand Wegen menschlicher Betriebsamkeit suchen.” *Johann Csaplovics: Gemälde von Ungern*. I–II., Verlag von C. A. Hartleben, Pest, 1829. II. 90. A *Beschwerden...* című íráshoz magyarázatot fűzve Schwartner is kóborló zsidókról és házalókról, vagyis nem csupán házaló zsidókról ír; a reláció felállításakor érzékelhetően kertüli ő is az egyenlőséget, vagyis hogy a zsidót kizárólagosan azonosítsa a házalóval: „Der Verfasser dieser Schrift, wahrscheinlich selbst ein Kaufmann, verräth überall einen hellen practischen Kopf, und eine determinirte Abneigung gegen die herumirrenden Juden und Hausirer.” *Schwartner, M.: Statistik...* i. m. 410. vö. *Franz Schams: Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungern*. Hartlebens Verlag, Pest, 1821. 469. „Ausser dem Grosshandel der schon erwähnten Landesproducte und sonstigen Fabricate, ist auch noch auffallend und für die Stadt Pest von besonderer Wichtigkeit, der Kleinhandel. Unglaublich scheint die Menge der Kauf- und Handelsleute, der Krämer, Höker und Hausirer, und der zu Märkte fahrenden Handwerker und Juden.” s.al

⁸¹ Merkantilische Bemerkungen und Vorstellungen...1802. 34–39. vö. MNL OL, N104, Lad. KKK Fasc. VIII. Projecta privatorum sub E. Nro. 55.

⁸² *Hofhauser M.: A kereskedőtestületek mozgalma...* i. m. 28.

remtésén és emellett tisztességes feltételek kieszközlésében, mint megannyi versenytársuk; ők maguk is többször kezdeményeztek különböző kereskedelmi vonatkozású ügyekben. Temesvár város 1791-ben kelt, a kereskedelmi bizottsághoz is beérkezett tervezete a kereskedelem szintén számos kérdést érintett, így többek között a házalók ügyét is. Felhozott sok egyéb mellett az is, hogy az átlagembert, aki nem sokat törődik az áruk minőségével, hanem csak az árral és a formával, gyakran becsapják. Ugyanis az alattomoskodó-nyerészkedő (házaló) emberek sohasem helyhez köthetőek, vagyis háztulajdonosok, hanem a vidéken ide-oda vándorolnak, s legfeljebb csak bérben laknak egy városban, de azt is csak akkor, ha annak előnyét látják. Rejtekiúton többnyire romlott vagy olyan elárverezett árukhoz jutnak hozzá negyed vagy féláron, mely elhunyt vagy csődbement embereké volt, majd ezzel a szegény földművest, parasztot becsapják, lényegében csalásból tartják fenn magukat, közülük senki sem adózik, s ezeknek az embereknek valójában sehol sincs otthonuk, hazájuk. Ezen csoporthoz tartozókból sem csupán a zsidók, hanem szintén többek említetnek.⁸³ Szintén panaszként hozatik fel, hogy sokan közülük áttérnek a szabászatra, rossz posztót, vásznat, kelmét rendelnek a gyárakból (manufaktúrákból, korabeli szóhasználattal *fabrikák*, *kézművek*) vagy éppen azokat az árukat, melyek már egyébként eladhatatlanok, ezeket átfestik új színekkel, majd feldolgozzák maguk vagy éppen átalakítják és ruhát készíttetnek belőle, majd jó haszonnal a legszegényebb rétegeknek eladják.⁸⁴ Üdvösnek tartott kívánalomként hozatik fel az, hogy a zsidóknak és cincároknak (Zinsaren, macedón vlachok)⁸⁵ a különféle áruk kényük-kedvük szerinti eladását (a közjó érdekében)

⁸³ „Dieser aus Juden und sogenannten Zinsaren bestehenden Klauf, können füglich die Länder, dann die hausierende Schlowaken, Gutscheber, Krämer, und Italianer beigesellet werden, weil sie beinahe einen Weeg einschlagen. Die Länder, deren es im Lande vorsonderlich in der Stadt, genug gibt, bestehen aus lauter Juden denen der Handel mit allerlei Waaren schon durch die Natur eingepf zu seyn scheint, tragen ihre Waare, die sie auf die nemliche Art, wie die Binkeljuden oder Zinsaren an sich gebracht haben, geheimnißvollerweise entweder eigends oder durch unterhaltende Jüdinen in die Häuser, biethen sie da um übertriebene Preise, an, sinken nicht selten, nachdem der Käufer wizig ist, oder die Waare versteht, auf den vierten Theil des Anbots, oder allgemeinen Preis herab, schnellen dennoch schadenfroh den Abnehmer, (der seinen Nachteil erst dann gewahr nimmt, wenn ihm sein Ankauf in einer kurzen Zeit unter den Händen zerfällt) mit ihrer schlechten Waare.” Allgemeiner auf Erfahrung gegründeter Beschluss und Entwurf des Temesvárer Handelstandes zur Behebung des inneren und auswärtigen Handels des hungarischen Provinz Bannat. [Ny. n.] Temesvár, 1791. IX. Kapitl 49.§. MNL OL, N104, Lad. KKK 2. cs. Fasc.VI. sz. n. vö. Ladislaus Bielek: Ethnographisch-geographische Statistik des Königreiches Ungarn und dessen Nebenländer. I–II. Gedruckt bei Anton Benko, Wien, 1837. 352. „Kein mittelmäßiges Dorf ist ohne einen griechischen oder jüdischen Krämer, wie denn, besonders in Südungarn, der inländische Handel sowohl als der ausländische in den Händen der Juden, Griechen und Armenier ist, neben welchen ein Ungar, wohl ein Deutscher, nur selten mit Glück sein Kaufmannschild führt. Am lästigsten für alle ist, die sich täglich mehrende Anzahl der Juden, welche nach allen Zweigen des kleinen und großen Handels, besonders dem Landesprodukten-Handel streben.”

⁸⁴ Vö. Beschwerden und ohnmaßgeblicher Vorschlag... 1790. 38.

⁸⁵ Vö. *Bielek, L.*: Ethnographisch-geographische Statistik... i. m. 364–365. Megemlítendő, hogy II. József korában a zsidó kereskedők többsége még az északnyugati és nyugati megyékben telepedett meg, illetve a morva-magyar határ mentén. vö. Varga László táblázatával és magyarázatával, (Árva, Liptó, Trencsén megyékben szinte csak morva származású zsidók telepedtek meg), (Nyitra, Pozsony, Moson megyékben már vegyesen laktak a magyar származású zsidókkal), (Sopron Vas, Zala megyékben többségében magyar zsidók laktak). *Varga László*: Zsidó bevándorlás Magyarországon. Századok,

meg kellene szüntetni, és az elhunytak és a csődbe jutottak által hátrahagyott árukészlet megvásárlásának lehetősége csakis a tisztességes üzletemberekre korlátozódjék. Majd arra vonatkozóan is javaslat születik, hogy hogyan is lehetne a káros ügynökösködés felszámolásával a tisztességes kereskedők számára egy törvényes biztosíték által a kiterjedt terménykereskedelem útját egyengetni.⁸⁶ Egy későbbi, az országgyűléshez beadott folyamodványában a magyarországi zsidók közössége sem tagadta, hogy bizony közülük sem mindenki az egyenes utat járja: „Azért meg kell vallanunk, hogy ezen szomorú állapotban Nemzetünknek némelly Tagjai nem csak a Társaság köz Alkotmányának, hanem magunknak-is terhünkre, és gyalázatunkra légyenek. Nem-is tsuda, ha illy számos: de egyszersmind így elnyomattatott Nemzetben találatnak némelly Tsalók, Uzsorások, Tolvajok és Gonosztévők.”⁸⁷ A házalás mellett szintén folyamatosan jelen volt a kóborló⁸⁸ és koldus zsidók, valamint a zsidók által áthágott tilalmak ügye is, melyekről az országos bizottsági munkálatoktól teljesen függetlenül, ugyanakkor azokkal párhuzamosan tevékenykedő megyei közgyűlések napirendjei is tájékoztatnak. Az országgyűlések között a rendi alkot-

---

1992. 1. sz. 63. Ekkor még balkáni kereskedők dominanciája a meghatározó az országban, melynek oka versenyképességükben rejlett. „Until 1772, Balkan merchants had certain commercial advantages over Jewish and other Christian merchants. Because they were considered subjects of the Ottoman Sultan and not the Hungarian royal crown, Balkan merchants had been exempt from certain taxes and tolls, and allowed to attend certain trade fairs not readily accessible to Christian merchants. Their eastern connections allowed them to import goods of superior quality from the Ottoman Empire and sell them profitably into the Habsburg Monarchy.” *Howard N. Lupovitch: Jews at the Crossroads. Tradition and Accommodation during the Golden Age of the Hungarian Nobility.* Central European University Press, Budapest-New York, 2007. 45. A folyamatra döntő hatással volt az 1772. nov. 7-én kelt, a Magyar Kamarához megküldött korlátozó-tiltó leiratnak a „török” (vagyis balkáni) kereskedőket illetően, illetve az 1774. aug. 27-én kelt uralkodói elhatározás. „Azzal, hogy újabb elemek nem frissíthették fel a bevándorolt macedón és örmény kereskedőket, megkezdődhetett beolvadásuk, elmagyarosodásuk, ami természetesen hosszú évtizedeket vett igénybe. Ezzel egyszersmind ki is szorulnak a kereskedésből, elvesztik a vezérszerepet. Helyüket egy a kereskedésben még ügyesebb és a jólét megszerzése előtt még igénytelenebb faj foglalta el.” *Eckhart Ferenc: Kereskedelmünk közvetítői a XVIII. században.* Századok, 1918. 7–8. sz. 383.

⁸⁶ „Was man im vorhergegangenen Kapitl über die bestehenden Mißbräuche der Hausierer abgehandelt hat, kann sich auch auf die sogenannten Unterhändler ausdehnen, welche entweder zum Ankaufe der Landesproducten von anderen gedungen werden, oder diese Unternehmung auf eigenes Risiko wagen. Diese Gattung Menschen, bestehen abermal aus Juden, Reizen, und Zinsaren, die keine eigene steuerbare Handlungen besizen, folglich auch keine grosse Unternehmung wagen können; Sie müssen sich daher auf den einzelnen Ankauf der Producten die sie im Stichhandel für ihre Binkelwaaren, oder für baares Geld an sich bringen, beschrenken die Ausfuhr aber einem anderen überlassen.” *Allgemeiner auf Erfahrung gegründeter Beschluss...* 1791. X. Kapitl 56.§. MNL OL, N104, 2.cs. Fasc.VI., „...ein Mittel, das inländische Commerz zu befördern, wäre, wenn wir Mäkler bekämen. Bekanntlich sind nähmlich die Gutsherrn im Reiche selten im Stande, mit dem Kaufmann, der dem Verbraucher die Producte in die letzte Hand liefert, zu tractiren; sondern diese Vertrödelung inländischer Waren gehet meist durch die MittelHand der Griechen und Juden, die solche im Kleinen kaufen, und so in die letzte Hand liefern.” *Stats-Anzeigen*, 1793. XVIII. 26.

⁸⁷ MZsML, B7/3 79.31

⁸⁸ *Enchiridion*, 1825. III. 299. „Judaei Vagabundi nullum quaestum exercentes ad Locum originis illico reinventur”. 1791. július 5-én kelt 11791. számú helytartótanácsi rendelet. vö. A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye...1890. II/1. 506., ahol Bereg vármegye rendelete van közölve, mely az 1791. évi augusztus 29-iki közgyűlésen határozottatott 960. sz. (Prot. 58.): *XXXI. De vagabundus Judaeis*, mely a zsidók kóborlásának kíván gátat emelni.

mányos élet legfontosabb fórumai voltak e helyek, s jöllehet az itt tárgyalt dolgok helyi ügyeknek számítottak, összességében azonban a sérelmeknek a bizottsági munkálatokkal egyidejűleg történő megjelenésével már országos kérdéssé emelkedtek. Lényegében e megoldásra váró helyi problémák a bizottsági munkálatok aktái között is mindig szerepeltek, hiszen ezen sérelmek figyelembevételével, illetve ezen tapasztalatok felhasználásával történtek a későbbi érdemi törvényelőkészítő munkálatok is.

Az 1802. évi országgyűlés

Az Európa egészét érintő forradalmi, majd napóleoni Franciaország küzdelmei az európai dinasztiai reakciójával szemben, a koalíciókkal szemben vívott háborúk és annak következményei természetesen a magyar országgyűlésekre is hatással voltak. A Habsburg dinasztia mindvégig egyik első számú ellensége volt a forradalom óta mind katonailag, mind politikailag megerősödő Franciaországnak. Ebből a szempontból tehát nem volt mellékes, hogy az újonnan besorolandó katonák megajánlása körüli kérdések miként vetődnek fel az országgyűlésen, arról már nem is beszélve, hogy kik azok, akik katonák lehetnek, illetve kik azok, akiknek mindenképpen katonáskodniuk kell. A magyar seregek pótlása kapcsán felállított országos bizottság így neki is látott a munkálatoknak, ahol a zsidók ügye, azaz katonaképessége is szóba került.⁸⁹ Június

⁸⁹ A koalíciós háborúk megindulása és az 1802. évi országgyűlés megnyitása között eltelt időszakban csupán egyetlen alkalommal, és akkor is csak egyetlen mondat erejéig említettnek a zsidók katonáskodással összefüggésben. Az 1796. évi országgyűlésen december 7-én a 16. ülésen az ajánlott hadi segedelem felosztására kiküldött deputációnak jegyzése és a felosztás kapcsán: „Constitutum praeterea, ne Judaei hac vice pro militibus statuatur, neve incolae cum passualibus respectivarum jurisdictionum, aut etiam dominii terestralis aliorum commeautes per aliam jurisdictionem militiae traduntur.” *Acta Comitiorum 1796. XXII. sz. 38. vö. Diarium Comitiorum 1796. 61–62.* Az újoncoszások ha nem is érintették jogilag a zsidókat, akadtak köztük, kik önként, pénzbeni felajánlásokkal járultak hozzá a monarchia háborús erőfeszítéseikhez már a koalíciós háborúk megindulásának kezdete óta, mintegy igazolva a haza és egyúttal a dinasztia iránti hűségüket: „Ein Theil der in Pest ansäßigen Juden hat aus freyem Antribe Sr. Excellenz dem Hrn. Hofkammer-Präsidenten...eine freywillige Kriegsbeysteuere übergeben.” *Hungarische Staats und Gelehrte Nachrichten, 1793. 95. 151–152.* Az 1796. évi országgyűléshez említendő még: „Die Juden, welche persönlich an dem Kriege keinen Theil nehmen sollten, brachten besonders ein Geschenk von zwanzigtausend Gulden in Ducaten und von viertehalbtausend Metzen Haber, und nun wurde der Landtag mit den gewöhnlichen Feierlichkeiten geschlossen” *Berlinisches Archiv der Zeit und ihres Geschmacks. Bey Friedrich Maurer, Berlin, 1797. I. 121. vö. Eckhart F.: A bécsi udvar...i. m. 341.* „...a pesti Schönwald Lajos...apja több ízben »jelentős, ingyenes hadi felajánlásokkal, részben kincstári szállításokkal, amelyeket gyorsan és igen olcsó áron hajtott végre«, érdemeiket szerzett.” Még azután is tartják e szokást némely helyeken, mikor már maguk is katonáskodni tartoztak. *Rosenthal Móritz: A zsidó és a korszellem Európában. Esztergami k. Beimel József betűivel, Pest, 1841. 71–72.* „»A' folyó évi augusztus 15diki határ[ol]zat következtében, az aradi zsidó közönségnek hazafiú adakozásáért ő felsége magas helybenhagyása elismerése 's meglegedése a' vezérparancsnokság által nyilvánítatik.« Oktober 17kén 1814-ben.” Az igazsághoz persze hozzátartozik az is, hogy Ferenc császár már 1794. augusztus 13-án utasította gr. Starhemberget Kollowrath július 21-iki előterjesztése megvitatására államkonferencia megtartására, s tudtára adta, hogy a konferencia csak olyan eszközökre vonatkozóan tegyen javaslatot, amelyek a háború folytatásához szükségesek. Az uralkodó néhány lehetőséget is felvetett, melyeket tárgyalandónak tekintett, többek között „...a zsidóságra kényszerkölcsön kivetését...” *Mályusz E.: Sándor Lipót főherceg...i. m. 698.* Tehát eleve tervbe volt véve a zsidók forrásainak e célra történő bevonása a háburú idején.

21-én a 13. ülésen Aczél István ítélőmester az utóbbi ülésen az e célból felállított bizottság munkálatának félbemaradt tárgyalását folytatva olvasni kezdte az 5. pontnak e) betű alatt foglalt cikkelyét.⁹⁰ Ezek kapcsán Ung megye követe jelenti, hogy megyéjében a közelmúltban „rendfelett elszaporodott ez a nemzet” és hogy a zsidók megyéje népességének már 1/13-ad részét teszik ki, s noha „... a közbátorságnak fenntartására szükséges terheket viselik is, mivel az emberi vérnek elegendő árát senki meg nem fizetheti, illetlennek látszana, hogy az ő személyének s vagyonának védelmezése mellett keresztény vér folyjon.”⁹¹ Vagyis a kívánat az volt, hogy a katonai pótlások terhe alól a zsidók se vétesse ki.⁹² Mások viszont úgy vélték, hogy „...ha a fegyverviselésnek terhe rájuk is kiterjesztetne, így a polgári jussokban való közösülést is netalán kívánhatnák, s még idővel talán a nemesi rendnek szabadságára is törekedhetnének”⁹³ és a katonák egyébként sem túrnék meg a zsidókat maguk közt, hiszen ki hallgatna rájuk, ha esetleg tisztí rangot szereznének, mert mint mondatott: „...ezen furcsa elméjű és alkalmas nemzet közül némelyek feltisztításukat is érdemelhetnének, azoknak parancsolatjától a hazafi katonáknak függeni kedvetlen és nem éppen illendő dolognak látszana.”⁹⁴ A rendek végül megállapodtak abban, hogy az évenként rendszeresen előforduló katonák pótlására most még ugyan ne köteleztessenek a zsidók, de háború esetén ezen teherrel ne mentesüljenek.⁹⁵ Mivel azonban néhányan megemléstették azt is, hogy a zsidók a fegyverviselés által polgári jogokra, és ezáltal a nemesi szabadságokra is törekedhetnének idővel, egyesek kívánták jegyzőkönyvbe felvételni, hogy kirendelt országos bizottság általi munkálkodás következtében egy efféle vágyakodásoknak sikere soha nem

⁹⁰ Vö. Acta Comitiorum 1802. XI. sz. 32.

⁹¹ Diarium Comitiorum 1802. 104. vö. Conspectus Gravaminum et Postulatorum...1828. 9. vö. *Martin Schwartner*: Statistik des Königreichs Ungern. I–III. (1809–1811) Zweite, Vermehrte und Verbesserte Ausgabe, Gedruckt mit Königl. Universitäts-Schriften, Ofen, 1809. I. 148–149.

⁹² A zsidók katonáskodására és annak szakirodalmára vonatkozóan *Komoróczy Géza*: A zsidók története Magyarországon. I–II. Kalligram, Pozsony, 2012. I. 894–904.

⁹³ Diarium Comitiorum 1802. 104.

⁹⁴ Uo. vö. *Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der österreichischen Monarchie*. I–II. (1806–1808.) Herausgegeben von einer Gesellschaft österreichischer Gelehrten, bey Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1806. I. 83–84. „So waren auch die Aeusserungen der adelichen Tafel sehr engherzig in Ansehung der Juden und der Conscription: nämlich die Juden sollten nicht zu Soldaten genommen werden, weil sie sonst Offiziere und sogar Edelleute werden könnten, was in einem marianisch- apostolischen Reiche nicht auszuhalten wäre; ferner das adeliche Vorrecht wäre so heilig, dass es nicht nur keine Contribution, sondern auch nicht einmal eine Conscription auf keinerlei Weise zulisse.” – „Azt-is végtére igen szomorúan érezzük, hogy sem a' betsületnek, sem az erkölcsi jóságának ösztöne; sem a' nagyobb tökéletességre, 's maga alkalmaztatásra való gerjedelem, vagy jutalom bennünket nem indíthat. Azért a' katonaságot-is, ugymint eddig a' Polgári Társaságnak minden jóvaitól kirekesztettek, kerüljük: vagy pedig ha a' katonaságba felfogadtatunk, ott minden ditsőség nélkül senyvedünk, nem lévén megkívántató neveltetésünk; és az állandó szorongattatások alatt nyomorogván lelket nemesebb érzésekre felemelni nem merészeljük.” MZsML, B/73 79.31 (Nyomtatvány, a zsidók 1807. évi folyamodványa)

⁹⁵ Acta Comitiorum 1802. XII. sz. 39. „Judaei nunc adhuc ab ordinariae annuae completationis onere eximuntur, nihilominus ad casum belli pro exemptis non habentur.” vö. Acta Comitiorum 1802. XI. sz. 32. „A magyar seregek pótlása eránt az országos deputationak tett munkája, amint az végképpen az országgyűlésbe megállítatott.” vö. még Acta Comitiorum 1802. 315. „A seregek pótlásának rendje és folyamata eránt készített, és a k. resolútióhoz alkalmazott utasítás” 3.§. e) pontjával, ahol is ugyanazon szerkezetű, immáron végleges szöveg áll, mint a 39. oldalon.

lehetne, „...mivel a hazának törvényes alkotmánya egyedül keresztényekre lévén terjesztve, nékiek abba részesülni soha nem lehet.”⁹⁶ A kereskedés ügyében kirendelt országos bizottságnak munkálatai között is találkozunk a zsidókra vonatkozó panaszokkal és egy szabályozási tervvel is, amelyek mellett Pest és Buda városok kereskedőinek véleménye is csatolva van. A budai kereskedők testületének véleménye szerint nem a meglepedett, művelt, tevékeny zsidókkal van a probléma, hanem a kóborlókkal, akik tisztességtelenül, lopott árukkal üzletelnek, akiknek az ittléte a zülléssel jár együtt, akik megrontják még a nemesi ifjúságot is.⁹⁷ A 20. ülésen az az általános vélekedés hozatik fel, hogy Magyarországon a hamuzsírral való kereskedelem nehézségekbe ütközik, de az osztrákoknak, ahol bécsi vagy zsidó kereskedő végzi azt, éppenséggel nem, melyet természetesen feloldani szeretnének.⁹⁸ A pesti és budai kereskedők a pozsonyiakkal és a győriekkel együtt tehát azt panaszzák, hogy a Bécsbe irányuló kereskedelmet a zsidók egyszerűen lebonyolítják vízi úton, amit ők nem tehetnek.⁹⁹ Szeptember 9-én a 33. ülésen, miután felolvasták a 21. cikkelyt, egyesek azt kívánták, hogy az 1791. évtől a hazába költözött zsidóságot utasítsák ki

⁹⁶ Diarium Comitiorum 1802. 104.

⁹⁷ „Wenn wir uns über die Tolleranz der Juden erklären, so belebt uns wahrlich nicht Menschenhaas, auch verstehen wir nicht bei unserer Erklärung den gesitteten, ansässigen, thätigen Juden, sondern wir schränken uns auf die herumziehenden Juden ein. Die Menge derselben ist gross, wenn irgendetwas in einem Lande wegen schlechter Streiche exportiert wird, so gewährt ihm in Ungarn eine Freistadt, aber dieser Umstand hat auf Sittenverderbniss und Veruntreuungen unserer Dienstboten, ja selbst der edlen Jugend mächtigen Einfluss. Ohne sie würde manche Veruntreuung aus Mangel das Gestohlene in Verschwiegenheit verkaufen zu können, unterbleiben und so mancher junge Mann vom Stande würde nicht gerade, dann wo er für die Welt nützlich werden könnte, an den Wunden, die ihm ein Jude in seinem erfahrungslosen Jahren schuf, bluten. Wir glauben dass es heilsam, und dass es in ein Mittel zur allgemeinen Ordnung wäre, die Juden zu conscribiren, diejenigen so sich nicht gehörig ausweisen können zu exportiren, sie dadurch ein Gesetz theilweise vom Handel ab, dagegen zu Handwerkern und Künstlern zu bringen, fremde herumziehende Juden gar nicht mehr ins Land zu Lassen, das Hausiren ganz zu verbieten, und auf ihre Vermehrung durch die bei ihnen üblichen frühzeitigen Heurathen ein wachsames Auge haben.” Acta Comitiorum 1802. 138., vö. Merkantilische Bemerkungen und Vorstellungen...1802. 174. A zsidók által terjesztett erkölcstelenségek egyike pedig maga az uzsora, melyről sokak mellett még a tekintélyes nemesi családoknak is keserű tapasztalataik vannak. „Ihre Dienstfertigkeit, jeden, der auf Geld ansteht, solches zu verschaffen, ist unbeschreiblich; denn sie ziehen davon ihren größten Nutzen. Sie packen daher jeden Fremden an, drängen sich und ihre Waaren auf, und wem sie ihre Unterstützung angedeihen lassen, muß froh seyn, wenn er die Hälfte des Kapitals, für welches er sich schuldenhaft macht, zu seinen Händen, erhält. Wie oft durch Juden auf diese Art die Jugend, vorzüglich die Adliche verführt wird, und wie sehr dadurch ansehnliche Familien geschwächt worden sind, lehrt eine traurige Erfahrung.” Beschwerden und ohnmaßgeblicher Vorschlag...1790. 39–40. „Dessewffy arról panaszkodik, hogy...nem zsidók, hanem Keresztények és Urak, birtokosok, Nemesek, Magyarok 24%-os kölcsönökkel kínálják...Tény az, hogy egyre növekszik az uzsora, gyanús hitelműveletekről beszélnek a Kölcsey országgyűlési naplójában arról tesz említést, hogy a »mult országgyűlésen bizonyos ifjacska bizonyos zsidónak 800 potom forintért százezres kötelezést adott.«” Iványi-Grünwald Béla (Szerk.): Gróf Széchenyi István Összes Munkái. I–II. Athenaeum, Budapest, 1930. 67. ill. *Iványi-Grünwald Béla: Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának szellemi és gazdasági előzményei és következményei a rendi Magyarországon 1790–1848. Dunántúl Egyetemi Nyomda, Pécs, 1927. 66–67. Az eredeti kiadásban a szöveg kissé másként Gróf Dessewffy József Bizodalmas Levelezése Kazinczy Ferenczcel 1793–1831. (A levél kelte 1818. május 18. Kassa)*

⁹⁸ Acta Comitiorum 1802. XVII. sz. 66. „A magyarországi kereskedés eránt tett munkája az országos deputatióknak némely hozzákapcsolt magyarországi kereskedőnek vélekedéseivel.”

⁹⁹ Acta Comitiorum 1802. 159. Sub D

az országból, mások viszont megelégedtek annyival, hogy csak a további beköltözések legyenek meggátolva, és azok, akik már megtelepedtek, békében hagyassanak mindaddig, míg a munkába vett rendbeszedése e népnek meg nem történik, azaz míg a helyzetüket tárgyaló rendszeres bizottsági munkálatok országgyűlési napirendre nem kerülnek, s abból törvény nem alkottatik. Így a rendek abban megállapodtak, hogy azon szavak után: *circa impediendam Judaeorum immigrationem* kívánatok a következő foglalatlaltal terjesztessen az uralkodó elé: „Azok eránt pedig akik 1790-től fogva a hazába költöztek, és a megmaradás módja nélkül szűkölködven a hazának terhére vannak, az eredetek helyére leendő visszautasítások kegyelmesen rendeltessen; azonban egyszerűs mind az is rendeltessen, hogy akik már az országban s hozzá tartozó részekben laknak, azon kedvezések mellett, amelyek 1790-ben 1-ső januáriusban nékik engedtetek, az 1791. 38. törvény rendelése szerént meghagyattassanak.”¹⁰⁰ Ehhez a következő napon, szeptember 10-én a 34. ülésen a következő megjegyzés vétetett fel a naplóba a rendek részéről: „A 21-re kívánták még aztat a zsidók eránt az előbbeni végzéshez adni, hogy ezután a zsidóknak ha pénze vagyon is, az országba ne bocsátasson. De mivel a zsidók dolga az 1791. esztendőben rendelt deputationak munkájában ügyis bővebben meg vagyon magyarázva, és arra is szükséges volna, hogy a földesuraságnak jussai meg ne sértődjenek, a zsidók eránt való előbbeni végzés meghagyatott.”¹⁰¹ A városok többsége a kereskedelmi ügyekben többé-kevésbé egységes állást foglalnak a zsidókkal kapcsolatban. A kassai kereskedők például már áprilisban kapcsolatba léptek a pozsonyiakkal,¹⁰² a pestiek pedig pontokba szedve fejtik ki, hogy szerintük melyek is azok a jelenségek, melyek hátrányosak a kereskedelemre nézve, s mely hátrány a zsidóknak jutó kedvezésekből fakad: „Egy hasonlóképpen fontos akadály a magyar kereskedelemnek a zsidóknak adott kedvezések Magyarországon, mivel hogy: a) Minden családi titokba behatolnak, ezáltal nem csak pontos ismeretekkel rendelkeznek a meglévő készletekről, hanem pontosan tudják azt is, hogy a magánviszonyai miatt a tulajdonos mikor van arra kényszerülve, hogy termékeit rászózhassák; b) Közösségi szellemük által e tapasztalatok nem csak belföldi hittestvéreikhez jutnak el, hanem azokban az egész Európában szétszórt zsidóságot is részeltetik;¹⁰³ c) A kormányok minden rendelkezéséről, a szabadkereskedelem és tiltások tekintetében idejekorán tudomást szereznek; És d) A termékek hamisításával és elegyítésével lerontják azoknak értékét.”¹⁰⁴

¹⁰⁰ Diarium Comitiorum 1802. 230.

¹⁰¹ Diarium Comitiorum 1802. 232.

¹⁰² A pozsonyi kereskedők a júniusban írt, de valójában már 1793-ban is meglévő tervezetükben többek között arról is írnak, hogy milyen is lehetne az ideális hazai ipar és kereskedelem, ha mindenki tisztességesen állna ahhoz: „Ein mächtiges Triebrad der Vaterländischen Industrie und Handlung wird seyn, dem nützlichen Stand des Kaufmanns jene Achtung zu schenken, welche er in allen Ländern hat, und so sehr verdient; den Spekulationsgeist des wahren Kaufmanns nicht mit der verworfenen Geschäftigkeit eines Juden zu vermengen, und den Grundsatz anzunehmen, daß der wahre Kaufmann in allen seinen Unternehmungen nicht den Gewinn allein, sondern auch die Ehre, einen neuen Handlungsweig im Gang gebracht zu haben, mehr als das dadurch erworbene Geld freuen wird.” Merkantilische Bemerkungen und Vorstellungen... 1802. 12.

¹⁰³ Vö. Beschwerden und ohnmaßgeblicher Vorschlag...1790. 40–41.

¹⁰⁴ Unmaassgebliche und unterthänigste Zusätze, zu den von einer hochlöblichen Deputation in Commercialibus de Anno 1793. vorgeschlagenen Gesetz -Artikeln. Acta Comitiorum 1802. 107.

Ugyanakkor a választ is megadják arra, hogy mindezeknek hogyan lehetne gátat szabni. A kereskedők alapvető kifogásai nem a tehetős, érdekeltségét tekintve helyhez köthető zsidók ellen voltak, hanem inkább a szegényebb osztályba való, vándorló, házaló „batyus zsidók” (*Pünkeljuden, Binkeljuden*) ellen, akik beavatkoznak a már kialakult, helyi piaci vérkeringésbe, s a sokszor lopott, hamisított árun próbálnak túladni.¹⁰⁵ A kereskedők nagy része úgy véli, hogy egy kereskedelmi kódex (*Mercantil-Codex*) és némi vagyon a zsidókat is éppoly jó kereskedővé teheti, mint a keresztényeket, s így attól sem zárkóznak el, hogy a vagyonos zsidókat befogadják a keresztény kereskedők közé, feltéve persze hogy a kereskedelmi kódexben előírt kötelezettségeknek eleget tesznek.¹⁰⁶ A szegényebb zsidók pedig a belföldi kereskedelemnek akkor lehetnének előnyére, ha néhány azon belföldi terméknek, régi holmiknak, tárgyaknak az apránkénti összegyűjtésével, kereskedésével lennének elfoglalva, melyekkel más lakos nem könnyen tud foglalatoskodni, azaz hogy ha tevékenysége csupán erre korlátozódna. Ezután pontokba szedve megfogalmazódik az, hogy a zsidók kereskedelmi szabályozásával hogyan lehetne előnyösen hatni a magyar kereskedelemre: a) Hogy a szegény idegen zsidók ne engedtesse be az országba. b) Hogy azok a szegény zsidók, akik kereskedelem ürügye alatt az országba belopóztak, származási helyükre vissza legyenek utasítva. c) Hogy a sze-

Sub D. Ezen munka már az 1791-től tevékenykedő kereskedelmi bizottsághoz is be lett adva. E beadványok és a deputációk tevékenysége folytán keletkező munkálatok érdemi tárgyalása azonban folyamatosan el lett utasítva, ebből következik az, hogy 1802-ben számos olyan, a kereskedők által készített tervezet lett újból beadva és csatolva az irományokhoz, melyek lényegében már tíz évvel korábban is megvoltak.

¹⁰⁵ „...sei es uns vergönnt...auf die Schädlichkeit der Juden, vorzüglich der ärmern Klassen ... oder sogenannten Pünkeljuden aufmerksam zu machen...dass der hausierende Jude nehmlich bei denen täglich häufiger werdenden wichtigen Diebstählen die Hand im Spiel hat; dass wegen ihren Zusammenhang im Lande es ohnmöglich ist, gestohlenen Sachen auf die Spur zu kommen und das sie an der grossen Sitten-Verdarbniss unserer Jugend wesentlich schuld find.” Acta Comitiorum 1802. 107. vö. Beschwerden und ohnmaßgeblicher Vorschlag...1790. 39. „Jedermann weiß, wie sehr diese Nation dem Diebstahl selbst ergeben ist; noch wichtiger aber wird dieser Gegenstand, wenn man erwägt, daß das gemeinschaftliche Einverständnis, so unter ihnen im ganzen Lande herrscht, die Ausfindigmachung gestohlener Sachen erschwert, ja fast ohnmöglich macht so zwar, daß die Entdeckung eines Diebstahls ohne Zuziehung der Juden fast ohnmöglich wird indem beinahe jedes gestohlene Gut durch ihre Händelauf.”

¹⁰⁶ „Wenn der vermöglichere und civilisirtere Jude, denen in Mercantil-Codex vorgeschriebenen Verbindlichkeiten Genüge thut, so glauben wir, dass derselbe eben so gut wie der christliche Handelsmann zur Aufnahme des ungarischen Handels mitwirken kann.” vö. Acta Comitiorum 1802. 122–123., vö. Merkantilische Bemerkungen und Vorstellungen...1802.131–134. A zsidó kereskedők egyébiránt úgy vélekednek, hogy szemben a többi magyarországi kereskedővel, igenis hasznót hajtanak az országnak: „Majd minden egyéb Kalmárok és Kereskedők, úgymint: Görögök, Olaszok, Svaiczerek, Szileziták ártalmas kereskedést üznek; mert nem Magyar terméseket, vagy műveket árúlnak, hanem a magokét. Mellyekért esztendőnként tömén sok ezüstöt, és aranyat ki visznek az Országból. Kik minekutánna itten gyűjtött kintseiket lassanként tulajdon hazájokba küldik, végre magok-is gazdagon viszszatérnek. - Kiki láthatja, hogy az arany és az ezüst mostani fogyatkozásának legnagyobb oka ebben fekszik. - Ellenben a Zsidók egyedül az Ország terméseinek kivitelével foglalatoskodnak. Mellyeket nagy munkával és fáradhatatlan igyekezettel az Országnak minden szegleteiből öszvekeresvén megvesznek, és kihordanak. Így a mives kereskedés által milliomokat hoznak az Országba, mellyek mindjárt újab forgásba tételnek részszerént a Magyar termések vásárlása által, rész szerént pedig itthon tulajdon élelmökre tett költségek által.” MZsML, B7/3 79.31 (Nyomtatvány, a zsidók 1807. évi folyamodványa).

gény zsidóknak a kereskedelem és a házalás legyen megtiltva, ezáltal nem adatik meg nekik hogy lopjanak, hogy a lopott árut rejtegetssék, majd azt eladják. d) Hogy a kereskedelem számukra csak régi tárgyakkal, és csak a hetivásárokon szabadjon, és ott se házalva, hanem nyilvános „*ócskaság-kunyhókban*” legyen az megengedve. e) Hogy vidéken a magyar termékek csak azon kis körének összegyűjtésével foglalkozzanak, amelyeket azután majd a hetivásárokon, a városokban megvásárlásra fel lehet kínálni. f) Hogy vidéken ne árucikk ellenében, hanem csak régi tárgyakért és csak kézpénzért gyűjthessenek termékeket. g) Hogy ne minden zsidó, akinek szabadideje egyébként engedi, hanem a családnak csak egy tagja kereshesse kenyerét kereskedelemből, a többi gyerek részben földművelésre térjen át, részben szakmát és művészetet tanuljon és abból tartsa el magát. h) Hogy mindazon zsidók közül, akik egy városban le kívánnak telepedni, egyetlen egy se toleráltasson anélkül, hogy azon városi tanácsnál, melyben ő toleráltatna, hitelesen megvizsgáltatna, és becsületességének bizonyosságával elszámolni ne tudna; azokat a bizonyítékokat, melyekkel a zsidó rendelkezik, városi levéltárban őriznék, s természetesen, ahol ő a kereskedés szabadságát szeretné megkapni, alá kell magát vetnie a váltótörvényszéknek. i) Hogy letelepedésük csak néhány mérföldnyi távolságra a határtól legyen megengedve. k) Hogy számukra a városi és földesúri regálék és beneficiumok árendálása azért ne legyen megengedve, mert azokból azáltal az emberre lényeges nyomás nehezedne,¹⁰⁷ az idegenekre és az utazókra nézve pedig elriasztó kényelmetlenséggel járna. Ugyanis a rablóbandák is gyakoribbak a zsidóknál mint a keresztényeknél, és közösségük is titkolózó, és az ellopott javakat letétbe helyezhetik.¹⁰⁸

Az 1807. és az 1808. évi országgyűlés

Ezen két országgyűlés tanácskozásai a honi zsidóságra nézve először hoztak olyan eredményekett az 1790–91. évi országgyűlés óta, melyek paragrafusai által közvetlenül is érintették ezen népcsoportot. Ennek elsődleges oka alapvetően a napóleoni háborúk létében keresendő. Nem véletlen tehát, hogy ekkoriban két olyan törvény is születik az országgyűléseken a katonamegajánlásokkal kapcsolatosan, mely közvetlenül a zsidókat is érintette. Ezen két rövid országgyűlésen, mely osztrák részről alapvetően csak a hadiadó és a katonamegajánlások kieszközlése végett hivatott össze, a rendeknek mégis sikerült néhány apró lépést kicsikarniuk a dinasztától nemzeti ügyben. Szintén fontos, hogy még az országgyűlés megkezdése előtt a honi zsidóság önnön helyzete jobbítása érdekében folyamodvánnyal élt, melyben legfőbb kérésük harmadik pontjaként a magyar rendi viszonyokhoz hasonlóan öt osztályra történő felosz-

¹⁰⁷ Mint ahogyan az örlések körüli visszaélések miatt született későbbi rendelet is mutatja: „*Judaei Molae exarendantes a desumtione excessivae ratae Molaris a Contribuentibus sub gravi poena inhi-beantur.*” Az 1812. február 25-én kelt 3677. számú helytartótanácsi rendelet. vö. *Enchiridion*, 1825. III. 302.

¹⁰⁸ *Acta Comitiorum* 1802. 122–123. vö. *Merkantilische Bemerkungen und Vorstellungen ...* 1802. 131–134.

tásukat kérték az országgyűléstől: „...nemzetünknek tagjai ezen öt rendre osztassanak fel: 1.) földművelőkre, 2.) fabrikásokra vagy mesteremberekre, 3.) kereskedőkre, 4.) polgárookra, 5.) házaló kalmárookra, kik csak addig szenvedtesse meg, mígnem nemzetünk a mesterségekben, fabrikálásban, kézi művekben és mezei gazdaságban szükséges előmenetelt tehet.”¹⁰⁹ E folyamodvány egyik kiváltó oka részben a koalíciós és a napóleoni háborúk alatt a hadseregnek történő élelmiszer- és gabonaszállításokban is keresendő, melybe beleértendő a takarmány és vágómarha piacára történő szállítása is, amelyben Magyarországon és Galíciában a zsidók érdekeltek voltak.¹¹⁰ A terményekkel való spekuláció általános jelenség volt: „A’ Magyar Politicusok pedig azt tapasztalták a’ ’Sidókban, hogy ezek az életet jó időben aratás, nyomtatás táján a’ szegény emberektől, vagyis Földes Uraktól megveszik jó óltsón, azután pedig vagy pályinkát főznek belőlle, vagy tavasz felé drágán adják el, mellyet semminémű jó Országokban meg nem engednek... Ezeket kellene, kik Flagellatores Annonae hivattatnak akár Keresztény akár ’Sidó eltiltani az ilyen nyerekedéstől.”¹¹¹ Mivel többek között a gabona szállításából sokan meggazdagodtak, és a hadsereg beszállítói között sok volt a

¹⁰⁹ MZsML B7/3 79.31 A szöveget elsőként közli *Richtmann Mózes*: A zsidók folyamodványa az 1807-i országgyűlés alkalmából. Magyar Zsidó Szemle, 1913. 63–68. vö. *Ballagi G*: A politikai irodalom... i. m. 612. Gyurgyák megjegyzi: „Ebből az idézetből tehát világosan kiderül, hogy a kérelmezők külön jogállású zsidó csoportokat hoztak volna létre, azaz az uralkodó rendi szerkezethez igazították volna a zsidóságot, az azonban nem derül ki a folyamodványból, s más forrásból sem, hogy pontosan melyek is lettek volna azok a különböző jogok, amelyekkel ezek a rendies jellegű csoportok rendelkeztek volna.” *Gyurgyák János*: A zsidókérdés Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 43. A folyamodvány szövegét közli még *Löw, L.*: Der jüdische Kongress... i. m. 37–45. A szöveg egyik érdekessége, hogy tárgyalt korszakunk országgyűlései alatt az országgyűléseken, illetve az országgyűlésekhez beadott egyéb nyomtatványok között itt jelenik meg először az emancipáció kifejezés. Ugyanakkor itt e szó még nem azt jelenti, amit majd a későbbi országgyűléseken a modern polgári korban felvett jelentésével. (Az majd csak az 1832–36-os országgyűlésen bukkan fel, melyet Kossuth Lajos *Országgyűlési Tudósítások* című feljegyzéseiből tudunk. Kossuth Lajos (Szerk.): Országgyűlési Tudósítások I–V. In: Kossuth Lajos Összes Munkái. Barta István et alii... (Szerk.) I–XV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1948–1961. – Az 1833. április 2-i és 21-i kerületi ülésen, a június 22–26 közötti kerületi ülések alkalmával, majd a július 4-i 56. országos ülésen, illetve lásd még MNL OL, Kancelláriai Levéltár, A 96, Acta Diaetalia 12. cs. II./1., 12195. valamint később 1835. augusztus 7-én a 344. országos ülésen, ill. másutt Acta Comitiorum 1835. V. CCCXX. sz. 51., Diarium Comitiorum 1835. XI. 489., Acta Comitiorum V. CCCLVIII. sz. 263.) A zsidók emancipációja ténylegesen majd csak az 1839–40. évi országgyűlésen vetődik fel. Vagyis ahogyan arra Löw is utal, itt e kifejezésben az emancipáció (*neoemancipatus* alakban) még nem a zsidók jogkiterjesztésével összefüggésben jelenik meg, hanem csupán a szó klasszikus értelmezéséről van szó. „Der Ausdruck wird hier im altrömischen Sinne von dem selbstständig gewordenen Sohne gebraucht.” *Löw, L.*: Der jüdische Kongress ... i. m. 40. Egy 1829-es jogügyi bizottsági munkálatban szintén találkozunk az *emancipáció* szóval, azonban még ott is az ókori, tehát klasszikus jelentésével. vö. *Objecta ad Emendationem Legum Civilium spectantia, et per Subdeputationem Juridicam uberius elucubrata* L. Landerer, Pestini 1829. 9. Gyurgyák állításával kapcsolatosan azonban megjegyzendő, hogy egy kerületbéli munkálat eredményeként született egy terjedelmes törvénytervezet is, mely már a folyamodványhoz képest némi konkrétumokkal is szolgált. A szöveget közli *Löw, L.*: Der jüdische Kongress... i. m. 55–61.

¹¹⁰ *Joseph Constant Bisinger*: General-Statistik des österreichischen Kaiserthumes I–II. (1807–1808.), in *Geistinger’s Buchhandlung, Wien-Triest, 1807. I. 140.*

¹¹¹ *Décsy Antal*: Elmélkedés a’ Görögökről, Ráczookról, Macedonai Oláhokról, Zsidókról ’s ezeknek kereskedésekről hazánkban. In: *Tudományos Gyűjtemény IX. köt. Trattner János Tamás betűivel, és költségével. Pest, 1818. 65.*

zsidó kereskedő,¹¹² értelemszerűen élt a „Kornjuden” (gabonazsidók) kifejezés is.¹¹³ Az egyes csoportok hirtelen történt meggazdagodása pedig a zsidóságon belüli társadalmi-vagyoni rétegződést is elősegítette, felgyorsította. Lényegében tehát ezen folyamodvány a kialakult helyzetet, az évek során bekövetkezett változásokat tükrözte. A zsidóság leendő polgárosításának, egyenlő jogokkal történő felruházásának szakaszonkénti megvalósulása azonban természetesen nem csupán a jogok fokozatos kiterjesztését vonta maga után, hanem egyszerűen a többségi társadalom által élvezett jogokból fakadó és az azoktól elválaszthatatlan kötelezettségekkel is együtt jártak. Ilyen kötelezettség volt többek között a katonáskodás ügye is, mely ezen időszakban kiváltképp előtérbe került, s mely alól a zsidók sem jelenthettek többé kivételt. A 21. ülésen bemutatásra került azon kerületbéli munkálat, mely az uralkodónak adandó katonai segedelem iránt tétetett, melyben is az állt, hogy 8000 újoncot kell behívni, köztük a zsidók által is adott újoncokat.¹¹⁴ Július 29-én a 40. ülésen az előülő kérte a rendeket, hogy Ő Császári Királyi Hercegségének engedve szaporítsák még a katonák számát, hogy a már megajánlott 10 ezer katonához még ké-

¹¹² „The long period of conflict created a stable and certain market, while the Napoleonic continental system gave artificial assurance to market stability. Thus, this was indeed a highly favorable moment in economic history when the Jews in large numbers began to enter economic life throughout the monarchy as wholesale buyers, army contractors, privileged wholesalers and their commission agents.” *Péter Hanák: Jews and the Modernization of Commerce in Hungary, 1790–1848.* In: *Jews in the Hungarian Economy, 1760–1945. Studies dedicated to Moshe Carmilly-Weinberger on his eightieth birthday.* (Ed. by Michael K. Silber), Magnes Press, Hebrew University, Jerusalem, 1992. 27.

¹¹³ E kifejezéssel persze már korábban is találkozunk: „Ungern ist ein unausleerbares Korn-Magazin. Von allgemeiner Teurung im Lande findet sich in seinen Annalen kein Beispiel. Der KornJude ist nirgends entberlicher, als hier.” *Stats-Anzeigen*, 1783. IV. 380. Sándor Lipót nádor 1794. augusztus 24-i jegyzőkönyvében olvashatjuk a neki küldött titkos jelentést a rossz termés miatt fenyegető éhínségről Biharban: „Denn es steht eine wahre Hungersnot bevor, indem das Volk zu seiner Erhaltung keine hinlängliche Ernte hat, es sind auch keine Schüttkästen, aber Kornjuden genug, die ihr zusammengekauftes und selbst erzeugtes Getreid nicht so bald verkaufen werden, sie werden aufs Frühjahr warten, dass der Preiss desto höher steige, und so wird das Elend den höchsten Grad erreichen.” A forrást közli Benda Kálmán (S. a. r.): *A magyar jakobinusok iratai. I–III.* (1952–1957) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. III. 26. Nem sokkal később József nádornak az államtanács részére megküldött felterjesztéséből tájékozódhatunk a katonai kincstár zakbivitelének módjáról, mely az itáliai seregek ellátásával kapcsolatosan tétetett, s mely a helyi magyar viszonyokról igyekszik tájékoztatni. A levél kelte 1798. augusztus 31. „... die wucherischen Speculanten von Wien und sonstigdasige Kurnjuden...durch ihren Schleicheinkauf alle mögliche Hindernisse zu machen suchen...” *Domanovszky Sándor (S.a.r.): József nádor iratai. I–III.* (1925–1935.) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1925. I. 237. Hasolóan vélekedik erről *Iványi-Grünwald B.: Széchenyi magánhitelügyi koncepciójának...* i. m. 67. „... a terményvásárlással foglalkozó, javarészt szintén zsidó kereskedők, kik a francia háborúk terményszükséglete következtében a hadiszállítások organizálása és ebből eredő bevásárlások következtében a nemesi háztartásokkal, mint vevők kiterjedt területen összeköttetésbe jutottak, lassankint a mezőgazdasági, produktív hitelforgalmat kezükbe veszik és lebonyolítják.” Karl Kübeck kancelláriai tanácsos a gabonakereskedelelem szabadságáról írott 1810. december 14-i véleményében kitér a zsidókra, akiknek tevékenységét a közvélekedéssel szemben igenis hasznosnak tartja a gabonaárak alacsonyan tartásában, mert ők kis nyereséggel is megelégszenek, s éppen ezért olcsóbban árulnak: „... aus diesem Gesichtspunkte können auch die Juden, als Kornhändler nie schädlich werden, welche im Gegenteile durch den ihnen eigenen schnellen Verkehr und durch ihre sparsame und genügsame Lebensweise sich mit einem kleinen Gewinnste begnügen und eben darum wohlfeiler verkaufen.” *Eckhart F.: A bécsi udvar...* i. m. 412.

¹¹⁴ *Acta Comitiorum 1807. XXIII. sz. 78.*

tezret ajánljának meg. Az újoncok megajánlásával kapcsolatos kérdések azonban ekkor már a zsidókat is közvetlenül érintették, vagyis fontos szerepet játszott a zsidók sorozási képessége: „Különösen pedig nagy segítség leszen, ha a katonáállítás alkalmatosságával... a zsidók is köteleztetni fognak.”¹¹⁵ Ezután a katonák számának megajánlása után folytatólag kimondatik, hogy „...amik a mérték és ehhez valók iránt a szabad katonafogadás alkalmatosságával rendeltettek, azok most is megtartassanak, hogy ezen szabad ajánlásból jövődöre semmi következés ne hoztasson; hogy mihelyst ezek kiállítottak, a szabad katonafogadás, vagyis *Verbung* azonnal felállíttasson, hogy a zsidók is katonának befogattassanak, hogy azok is, amik 1802-dik esztendőbe rendeltettek, amennyire mostan meg nem változtattak, megtartassanak.”¹¹⁶ Július 31-én a 41. ülésen a rendek és a főrendek elegendes ülést tartottak, majd az ítélmester elkezdte felolvasni a rendek részéről az uralkodóhoz küldendő feliratot: „...ut hos inter etiam Judaei acceptentur, tétetődött: ut ad horum numerum Judaei quoque referantur, et acceptentur.”¹¹⁷ Ezen alkalommal a rendek közül még számosan azt kívánták tenni, hogy ide még azon szó is: *proportionate* tétetődjön, különben azt lehetne gondolni, „...hogy ezen alkalmatossággal a zsidók felesleg fognak katonáknak adódni. Márpedig az igazság és természet törvénye kívánja, hogy azoknak, akik egy polgári társaságban élnek, egyik része se terheltessen nagyobbban, mint a másik. A zsidók is csak emberek és a mi polgári társaságunknak tagjai.” A rendek közül erre némelyek azt mondták, hogy „...a zsidók 1790-dik esztendőből fogva is igen számosan jöttek az országba. Márpedig ezek az óltatól fogva az Ófelségének kegyelmes rendelkezései ellen telepedtek itten le. Terhére vagynak ezek a föld népének. Szükséges tehát ezeket az ország hasznára és szolgálatára kinszeríteni. Valóban szükséges volna kérni az Ófelsége rendelkezésének teljesítését. Azt is méltó tekintetben venni, hogy vagynak vármegyék, ahol a zsidók nem találhatnák. Midőn tehát az állítandó katonák száma felosztódik, az ilyen megyékre tekintettel kellene lenni. Az 1802-i országgyűlése alkalmatosságával ezek iránt az a különös rendelés tétetődött volna, hogy akik már tíz esztendeig az országban laknak, az országbeliek közé számláltassanak. Az is különös tekintetet érdemel, hogy Magyarország részéről mindeddig még egy zsidó sem állított katonának. Mindezen emlékeztetések iránt a mondódván, hogy azon alkalmatossággal, midőn az állítandó katonák száma fel fog osztódni az országban, szükséges leszen ezekre vigyázni, mostan azon kérdésben lévő szó: *proportionate* kihagyódott.”¹¹⁸ A 43. ülés irományi is arról tanúskodnak, hogy a maga korában milyen fontosságú volt a zsidóságnak a hazai kereskedelemben betöltött szerepe, illetve az egyes kereskedői körök és törvényhatóságoknak ezzel kapcsolatos állásfoglalása. Ezen ülés alkalmával szerkesztett irományokon belül is különös hangsúlyt kapott a zsidóknak általában a kereskedelemmel, a szőlővel, borke-

¹¹⁵ Diarium Comitiorum 1807. 290.

¹¹⁶ Diarium Comitiorum 1807. 295.

¹¹⁷ „Eine freywillige Aushebung von zwölf tausend Waffenzöglingen und deren schleunigste Stellung bloss nach Anerkennung ihrer Gesundheit und Waffenfähigkeit, ohne Rücksicht auf ihr Mass; und selbst Juden sollen darunter angenommen werden.” *Ignaz Aurelius Fessler*: Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen. I–X. Bey Johann Friedrich Gleditsch, Leipzig, 1825. X. 707.

¹¹⁸ Diarium Comitiorum 1807. 298–299.

reskedelemmel kapcsolatos kérdése. 78. pont alatt említetik, hogy a zsidó bevándorlást az 1806. augusztus 18-án kiadott rendelet megtiltja, de ennek hatékonyabbá tételére javasoltatik, hogy a bevándorlást segítők és azok, akiknek tudomásukra jut, de nem jelentik azt, bűnpártolási büntetési tétel szerint ítéltessenek el. A letelepült zsidók helyzetének rendezése végett kéretik, hogy az 1791-ben kidolgozott terveket végre tárgyalják meg az országgyűlésen. Ezt jól meg is indokolják a számos sérelemre való hivatkozással, nevesítve a zempléni panasszal, amely a borkereskedelemre és annak előállítására kért szigorúbb szabályokat, valamint a zsidók kitiltását Hegyaljáról.¹¹⁹ Ehhez kapcsolódva Pest városa szintén kéri, hogy tiltsák be a zsidók letelepedését a város területén. Ezt az alkalmat pedig fel is használják a zsidók kereskedelméről szóló panaszradat előadására.¹²⁰ Panaszként hozatik fel, hogy a zsidók betelepítése és kereskedelme kárt okoz, ezért kéretik, hogy az 1806-os¹²¹ előírásokat nyomatékossítsák, rendezzék a zsidók polgári helyzetét és kötelezzék őket katonai szolgálatra is. Pozsony vármegye kéri a zsidók számának korlátozását, és a katonai szolgálat alóli felmentettségük okán mentességi adó kiszabását. Buda, Pest, Sopron, Trencsén és Nagyszombat városa pedig az ideiglenes letelepedési engedélyeket kapottak kitiltását kéri, főként mert házakat vesznek zálogba, és ez terheli a keresztényeket.¹²² Mindezek mellett 30. pont alatt ugyanakkor a türelmi adó eltörlése, de legalább enyhítése is kéretik.¹²³ A megyék részleges sérelmeinek 4. pontjaként Bars vármegye kéri, hogy a zsidó kereskedelmet engedjék be Lévára, mivel Hont és Nógrád területén is élhetnek zsidók, mely ugyanolyan messze van mint a bányavárosok. Léva is 7 mérföldnyire van Selmechányától. Továbbá megemlítetik, hogy a zsidók nélkül a gyapjú és más árucikkek csak nagyon nehezen és drágán szerezhetők be.¹²⁴ Említetik panasz a zsidó és görög kereskedők borhamisítása miatt is,¹²⁵ illetve a zsidók borkereskedelmére vonatkozó, megvalósítani kívánt pontok is megfogalmazódnak: a zsidók Hegyalja területéről való kitiltása, eltiltásuk a bortermeléstől és annak raktározásától, eltiltásuk a borkereskedelemtől, eltiltásuk a szőlőbirtokok tulajdonlásától és bérlé-

¹¹⁹ Acta Comitiorum 1807. XLV. sz. 246–247. vö. Humillima Postulata et Gravamina Statuum et Ordinum...1807. 36–37.

¹²⁰ Acta Comitiorum 1807. XLV. sz. 247. „Az ország kérései és nehézségei kidolgozására rendelt deputatio által rendbeszedett súlyai és kívánságai az országnak” vö. Humillima Postulata et Gravamina Statuum et Ordinum...1807. 37–38.

¹²¹ Utalás az 1806. július 8-án kelt 13056. királyi rezolúcióra, mely a zsidók szőlőárendálásáról tiltja meg. vö. Acta Comitiorum 1807. XLV. sz. 299. (Nro. 14. 3.§.)

¹²² Acta Comitiorum 1807. XLV. sz. 280. vö. Conspectus Gravaminum et Postulatorum Regni Inde A Comitiiis Anni 1790. ad Systematica Operata Deputationalia Relegatorum. Typis Nobilis J. M. Trattner De Petróza, Peshini, 1828. 9. vö. Humillima Postulata et Gravamina Statuum et Ordinum...1807. 101.

¹²³ Acta Comitiorum 1807. XLV. sz. 283. vö. Humillima Postulata et Gravamina Statuum et Ordinum...1807. 107–108.

¹²⁴ Acta Comitiorum 1807. XLV. sz. 284. vö. Conspectus Gravaminum et Postulatorum...1828. 11. vö. Humillima Postulata et Gravamina Statuum et Ordinum...1807. 109. Későbbi országgyűléseken is előfordul, hogy egyes vármegyék kifejezetten kérik, igénylik a zsidók jelenlétét, mely szerintük a kereskedelemi életre pozitívan hat.

¹²⁵ Acta Comitiorum 1807. XLV. sz. 288. vö. Humillima Postulata et Gravamina Statuum et Ordinum...1807. 113.

sétől 3 éven belül, s csak ha polgárjogot szereznének, akkor ne vonatkozzék mindez rájuk.¹²⁶ Berényi Tamás zempléni főispán előadja javaslatát a bortermelés minőségének megőrzéséről, megóvásáról. Noha szerinte a zsidókat, görögöket, örményeket, arnoldusokat eltiltják a magyarországi borkereskedelemről,¹²⁷ legyen mégis nekik megengedve a lengyelországi piacra történő bortermelés és borkivitel, beleértve a kóserbort is.¹²⁸ (A zsidóknak a szőlőbirtoklása, bortermelése, kereskedése stb. tiltása alapvetően az aszúborokra és az egyes hegyaljai-nak tekintett területekre vonatkozott, melyeket nemcsak a 18. században hozott egyes rendelkezések, vagy törvények szabályozták, hanem a századelőn kiadott egyéb királyi rendelkezések is tovább bonyolítottak. Hiszen nem az egész országban volt tilos a zsidóknak a szőlők birtoklása,¹²⁹ a bor eladása vagy éppen vétele, s persze nem csak a mennyiség volt meghatározó, hanem a bor típusa is, annak előállításánál során keletkező melléktermékei, illetve az azokkal szándékolt tevékenység, az egyes típusoknak az egymással való elegyítése, s hogy e tevékenységet mely területen űzi, a szőlőbirtokot éppen árendálja vagy a saját tulajdona, kocsmában történik mindez avagy sem, illetve hogy e tevékenységeket mekkora területen, mennyiségben és milyen minőségben űzi. Mindezek tekintetében a századelőn igen bonyolult helyzet állott elő, s így nem csoda, hogy gyakran a kortársak többsége nem is tudta, hogy az egyes esetekre mikor mely szabályok vonatkoznak.) A továbbiakban arról esik szó, hogy a bortermelés és borkereskedelemmel kapcsolatos korábbi statútumok és rezolúciók újíttassanak fel, s mindazok, akik ezen szabályozásoknak ellenszempülnek, vagy azt kijátszák, szigorú büntetésben részesüljenek, az általuk birtokolt szőlő pedig elkoboztassék. Továbbá arról, hogy a zsidó nép a hamisságtól a kemény munka révén végre szabaduljon meg, és egyszersmind a zsidó munkások száma növekedjék, de ne azon mihasznáké, akik Lengyelországból betelepülnek, s irtóznak a munkától, illetve hogy végtére is bármely zsidónak szabadjon saját használatú szőlőjét megművelni.¹³⁰ Pozsony, Buda, Pest és Sopron városa kéri, hogy a vásárnapokat leszámítva a zsidók és más külföldiek házaló kereskedelmét

¹²⁶ Acta Comitiorum 1807. XLV. sz. 289.

¹²⁷ „Embortelen csalárdság ezen század elején alávaló bornak mindenféle kevermény által olly színt és ízet tudott adni, hogy azt a' járatlan idegen kereskedő legnemesebb fajta gyanánt megvénne, melly csalfaság a legjobb Magyar borokat is gyanúságba ejtette. Annakokáért az 1723:118 és 1729:12 keményen megtiltotta az alávaló fortélyosan készített boroknak, nemes és híres borok neve alatt való eladását; végtére a' Zsidók, a' Görögök és az Örmények egészen kizárattak a hegyaljai borkereskedésből, minthogy a' borhamisítással ők vádoltattak leginkább, 1743:29.” Petrovits Fridrik Kerestély (Szerk.): Magyar Ország Történeti Időszaki Táblákban, Világosítva a' Világnak Egykorú Történeteivel és a' Magyar Királyi Házaknak Nemzeti Lajstromaival. Nyomattatott Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató-Intézetében, Pesten, 1830.13. (*Nemzeti Pallérozódás Történetei*)

¹²⁸ Acta Comitiorum 1807. XLV. sz. 290. (A továbbiakban ugyanaz ismétlődik, azaz a zsidóknak a bortermeléshez és a borkereskedelemhez való viszonya a régebbi és a legújabb szabályozások meglehetősen bonyolult, és túlszabályozott eljárására vonatkozóan, illetve tiltása bemutatásán keresztül 292–298.) vö. Humillima Postulata et Gravamina Statuum et Ordinum...1807. 124–135.

¹²⁹ Ezt Hajnóczy is megerősíti (*Dissertatio politico-publica de regiae potestatis in Hungaria limitibus*) „... nem kereskedhetnek borral az ország felső részein ...” közli *Csizmada A.*: Hajnóczy József... i. m. 112.

¹³⁰ Acta Comitiorum 1807. XLV. sz. 299.

tiltsák be.¹³¹ November 27-én a 81. ülésen a 12 000 újonc megajánlásával kapcsolatban némelyek megjegyezték, hogy a törvénycikkelybe bele kellene venni azt, hogy a zsidók saját népességük arányának megfelelően állítsanak ki katonákat, „...mert különben vagy meg fogják pénzzel magokat váltani a katonai szolgálattól, vagy másutt igen sokan fognak közülük katonáknak állíttatni. Arra is méltó különös tekintettel lenni, hogy némely megyékben a zsidók igen is felesen vagynak, másutt pedig nem is találtnak... Mivel azonban a zsidók Magyarországon mindeddig katonát nem adtak, de ezután is ha felállítódik a szabad katonafogadás, nem lehet reményleni, hogy a zsidók közül tulajdon jószántokból számosan katonának álljanak.”¹³² Végül azonban megszületik azon paragrafus, mely a zsidókat is az újoncok közé sorolja: *Katonai segedelem gyanánt a magyar ezredekhez 12 000 újoncnak megajánlásáról, és a toborzás visszaállításáról* címmel az I. törvénycikk 1. §-ában említettnek. „A viszonyok mostani rendkívüli állapotában, Ó szent felsége kegyelmes javaslatára, segedelem gyanánt, minden jövődre való következtetés nélkül, és az 1741: 63. cikkely 2-ik §-ában foglalt biztosítás épségben hagyásával, a királyi felség és a haza iránti hűségök és szeretetökhöz képest, 12 000 újonczot a magyar ezredekhez oly föltétellel ajánlanak meg a karok és rendek:

1. §. Hogy azok nem fokozatosan, hanem egy és ugyanazon, lehetőleg leg-rövidebb, még pedig téli időben állíttassanak ki, s közéjük zsidókat is lehessen fölvenni és elfogadni.”¹³³

Az 1808. évi országgyűlés igen szűkszavúan tudósít a zsidókat is érintő vitákról, ugyanakkor hogy ezekben az időkben — mely egyébként osztrák részről a katonai helyzetet tekintve indokolt is volt — mily komolyan is vették az újoncozás kérdését — nem beszélve az osztrák féltől a magyar országgyűlésre nehezedeő nyomásról —, igen érzékletesen tanúskodik egy naplórészlet. Október 22-én a 23. országos ülés alkalmával a megajánlási vita kapcsán felhozatik,¹³⁴ hogy zsinórmértékül szolgáljanak azok a rendelkezések, amelyek az új katonák kiállítása kapcsán az 1796. évi országgyűlésen elfogadtattak: „Ne légyen tehát az állítandó katonákban szerfelett való válogatás. Hanem bévetődjenek az olyanok is, akik magokat megcsonkították, de egy fog vagy újj nélkül mégis jó katonaszolgálatot tehetnek. Ezen állításból a zsidókat sem lehet kihagyni.”¹³⁵ Majd arról esik szó, hogy ezen kiállításoknak minél egyszerűbben kell végbemenniük, hiszen most más a helyzet mint 1802-ben, így most az akkor meghatározott módhoz és számhoz sem lehet ragaszkodni. Nem lehet most a katonák számán vitatkozni, amikor is ily nyilvános

¹³¹ Uo. 303. vö. Humillima Postulata et Gravamina Statuum et Ordinum...1807. 140.,144.

¹³² Diarium Comitiorum 1807. 672–673.

¹³³ Acta Comitiorum 1807. 474. Appendix vö. *Schwartner, M.*: Statistik...Verbesserte Ausgabe ... i. m. 1810. II. 293. „z. B. Kraft art. 1, 1807 wurden 12 000 Recruten gestellt, und damals... wurden auch die Juden durch das Gesetz zum erstenmal für obligat erklärt. Nach den RepartitionsTabellen fiel ihr Contingent zu 392 Mann aus; die Stadt Pest namentlich lieferte zur Haupt Summe 38 christliche Recruten, und 4 jüdische.”

¹³⁴ Acta Comitiorum 1808. XLI. sz. 97. A' SS. és RR. Izenete a' Fő-Rendek' Táblájához az ajánlott 20,000 újj katonák iránt. „Ut Judaei habita ratione populationis loci, cujus partem constitutum, per concernentem Jurisdictionem statuendi ad oblatum Tyronum numerum recipiantur?”

¹³⁵ Diarium Comitiorum 1808. 279.

szükség és veszedelem áll fenn. Ezek után meg is születik a törvény, s annak a zsidókat is érintő paragrafusa: „Hogy a zsidókra is azon község népességének arányában, melynek részét teszik, vesse ki az illető törvényhatóság a jutalékot és a zsidó községek által a saját tagjaik közül előállított egyéneket az ujonczok följánlott számába el kell fogadni.”¹³⁶

Az országgyűlést követően a honi zsidóságnak közel húsz évet kellett várnia arra, hogy státusa rendezésének kérdése 1825 őszén végre újra szőnyegre kerülhessen. Az 1811–12. évi országgyűlésen nem voltak a zsidókat érintő felszólalások vagy viták, a tárgyalások során is mindössze a héber nyelv, mint az Ószövetség nyelve, illetve zsidó vallás említettett, ez utóbbi is csak mint az országban meglévő vallások egyike. Egy esemény azonban mégis említést érdemel ezen időszakból. 1811. április 12-én Naphtali Rosenthal, Elkan Pinkus pesti nagykereskedő és Adam Mauthner pesti zsidó előljáró, a honi zsidóság nevében folyamodvánnyal életek József nádorhoz, melyben azért esedeztek a főherceghez, hogy ügyükben kegyeskedjék a császárnál jóváhagyást eszközölni. A megkeresés lényege az volt, hogy egy nagyobb összeg kifizetésével a zsidók szeretnek volna végleg megszabadulni a türelmi adótól. E kérvényben visszautaltak az országgyűlés egyik kerületi bizottsága által 1807. november 24-én kidolgozott és megszövegezett tervezetére, melyben a türelmi adó ügyének rendezését a rendek akkor úgy látták volna igazságosnak és méltányosan elfogadhatónak, ha a zsidók 4 év alatt összesen 1 600 000 forintot befizetve örökre megszabadulhatnak ezen taksától. Az 1811-es folyamodványban a zsidóság képviselői lényegében ezt az egykor a rendek által kidolgozott munkát szeretnék elfogadtatni, de úgy, hogy az összeget ezüstben fizethessék be, és amennyiben ez lehetséges, mindezt az 1809. december 9-én az örökös tartományok részére kiadott, az ezüst váltási árfolyamára vonatkozó pátensben meghatározott érték szerint. Az élet azonban úgy hozta, hogy a honi zsidóságnak még egy ideig tűrnie kellett önnön megtüretését, s a kérdés csak 1846-ban rendeződött.¹³⁷

¹³⁶ Acta Comitiorum 1808. Appendix (1808. VI. tc. 3.§.) vö. *Schwartner, M.*: Statistik ... Verbesserte Ausgabe...i. m. 1809. I. 149. „Einige wenige nicht ungeschickte Petschierstecher sind von dieser Regel bey uns auszunehmen. Auch fehlt es unter ihnen nicht an Schneidern, und in Specie die geistlichen Reverenden, weiss kein christlicher Schneider in Pest und Ofen, mit der Geschicklichkeit auszufertigen, mit welcher dieselben, der unzüfftige Jude zu Alt-Ofen ausarbeitet.”

¹³⁷ Gróf Szécsen Antal kamarai elnök 1846. július 2-án tudatta a magyarországi s kapcsolt részekbeli izraeliták türelmi adójának összegyűjtésével és kezelésével foglalatokodó bizottmánnyal, hogy az uralkodó, V. Ferdinánd június 24-én örökre megszüntette a zsidók türelmi adóját. A nyomtatványra kézírással rájegyezve: „Insbesondere aber um die Pester israelit. Gemeinde zu verständigen, welcher das Verdienst der glücklichen Austragung dieser für die Israeliten des Landes höchst wichtigen Angelegenheit, zunächst gebührt.” MZsML, B7/3 79.106 Az évek során addig felhalmozódott hátralékot és a kamatokat azonban továbbra is fizetni tartoztak, melynek eleget tenni erejüket meghaladó feladatnak tűnt. Kossuth ezért 1848. június 17-én Esterházy Pálnak küldött átiratában már visszajegyzte az osztrák kincstártól a türelmi adó előlegének összegét: „Annál fogva az előre fizetett türelmi adó vissza követelésétől semmi esetre sem állhatván el, annak kieszközlését Herczegségednek buzgó s hathatós eljárásában ajánlom.” KLÖM, XII. 275. Az 1848. július 18-án kelt költségvetési előterjesztésében pedig e kérdést végleg eldöntötte azzal, hogy a rovatok közül némely tételt köteletségének tartván kitörölni: „Valamint szintűgy a zsidó türelmi adó váltásigot is, mint törvényen szintűgy nem alapulót; s a nemzet humanitási érzelmeivel gyűlöletesen ellenkezőt.” KLÖM, XII. 484.

ON THE HISTORY OF THE PUBLIC LEGAL SITUATION OF THE HUNGARIAN JEWRY
IN THE MIRROR OF THE DIETS HELD BETWEEN 1790 AND 1830

by *Markó Richárd*
(Abstract)

The first part of the present study attempts to reconstruct the activities of the diets which assembled in the period extending from the death of emperor Joseph II to 1808 with regard to the situation of the Hungarian Jewry. In the wake of the accession of the new ruler the free royal cities set about the expulsion of the Jews, but the diet managed to thwart their efforts. The diet of 1790–91 sent out committees with the task of drafting acts for the coming parliament. By far the most important among these committees was the one of common policy, which prepared a draft act about the Hungarian Jews, the first ever attempt made at a Hungarian diet to regulate in general the life of this ethnic group. Eventually the draft failed to be enacted, for at the later diets it was pushed to the periphery by more urgent matters of domestic and international politics. While the parliament of 1802 mainly concerned itself with debates about the commercial role of the Jews, those of 1807 and 1808, held during the Napoleonic wars, already argued on grounds of military urgency against the exemption of the Jews from conscription, and henceforward articles of law ensured the compulsory military service of the Jews as well.